



Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog 2017



Historisk Samfund for Roskilde Amt

Forord

Formålet for *Historisk Samfund for Roskilde Amt* er at nære den historiske sans og interesse for Roskilde Amts historie. Derfor udsendes denne årbog, der har en stor spændvidde.

Vi kommer vidt omkring, og der kan peges på nogle sigtelinjer.

Flere af artiklerne kan ses som opfølgning af tidligere artikler. P.S. Ramanujam fortsætter med at fortælle spændende personalhistorie fra de danske tropekolonier med tråde til Roskilde, sådan som han også gjorde i 2013-årgangen. Historien om et ukendt billede i Roskilde kan ses som en forlængelse af tilsvarende om Tycho Brahes portræt også i 2013 årbogen. Middelalderhistorikeren Johnny G.G. Jakobsen har fortalt om andre sider i klosterlivet tilbage i 2006 og 2007 årbøgerne.

Populære og spændende indgange til at forstå historien er ofte den lille historie i den store – en enkelt mindre begivenhed eller en tilsyneladende mindre betydningsfuld person, hvis historie alligevel kan ses som udtryk for, som symbol på noget vigtigt. I denne årbog kan vi pege på historierne om Elberling fra Indien, om Dirckinck-Holmfelds flugt fra Roskilde, samt om broder Jakobs oplevelser i et Roskilde-kloster.

Selvfølger er Roskilde og dens omegn udgangspunkt for alle artikler, men flere af dem peger alligevel også udad – til Vest- og Ost-Indien og til pavehoffet.

Vi tager også centrale Roskilde-problemstillinger op, for der er hele tiden nyt stof om f.eks. vikingetiden, klostre og kirker i middelalder samt 1800-tallet.

Sluttelig er det en glæde for redaktionen at kunne præsentere et nyt forskningsprojekt med udgangspunkt i Roskilde, nemlig arkiverne fra Skt. Clara kloster og hvad de kan fortælle. Vi glæder os til engang at kunne løfte sløret for, hvad der er kommet ud af de undersøgelser.

Der er indgået aftale med Det kongelige Bibliotek om, at *Historisk Årbog for Roskilde Amt* digitaliseres og præsenteres på tidsskrift.dk, hvor alle videnskabelige tidsskrifter med tiden skal offentliggøres. Vi har foreløbigt digitaliseret de 3 seneste årgange samt et registerbind. Det betyder kort sagt, at man med tiden kan læse alle artiklerne i årbogen online, dog således at det først bliver muligt et år efter årbogens udgivelse.

*Gorm Bruun Hansen
Bente Kjærgård, Hans Michelsen, Henrik Denman*

Sejlspærringer og søforsvarsværker i Roskilde Fjord

Af Hans Jeppe Ravn

Der er få farvande, som indeholder så mange små fjorde og vige som de danske. Alle disse fjorde har været ideelle at bruge som naturhavne for forholdsvis fladbundede skibe som f.eks. skibe af vikingeskibstypen. En del af alle disse indre farvande har man siden oldtiden sikret militært ved hjælp af spærringer. Spærringerne er især fra to perioder: nemlig fra overgangen mellem ældre og yngre jernalder (ca. 400-tallet) og fra overgangen mellem vikingetiden og middelalderen (ca. 1000-tallet). Mange af dem er konstrueret ved hjælp af pæle, som har været banket lodret ned i fjordbunden. Sejlspærringerne kan endvidere være bygget af store sten eller sænkekasser. De kan også være konstrueret af sænkede skibe ligesom Skuldelevspærringen i Roskilde fjord, der nok er den mest kendte spærring, såvel nationalt som internationalt. I mange år har fjorden haft stor marinarkæologisk bevågenhed. Alligevel er der stadig masser af uløste spørgsmål i Roskilde fjord.

Roskilde Fjord er og har altid været et vanskeligt farvand at besejle pga. de til tider grunde vande, de mange smalle strømsteder og kringlede sejltreder. I 2005 blev den seneste spærring opdaget på Vævergrunden. Den kan sandsynligvis dateres til romersk jernalder (ca. år 0 til 400 e.Kr.). Fra denne periode har Roskilde Fjord haft ca. samme topografiske udseende og afgrænsning som i dag.¹

Den hidtidige forskning

Roskilde Fjords søforsvarsanlæg er veldebatteret i litteraturen. En af de helt centrale forskere er Ole Crumlin-Pedersen, der må siges at have bidraget til, at Danmark har en førende forskningstradition inden for sejlspærringer. I 1969 udkom Crumlin-Pedersens og Olaf Olsens bog *Fem vikingeskibe i Roskilde fjord*. Man var på daværende tidspunkt mere interesseret i det skibstekniske, da der ikke var fundet mange vikingeskibe. Værket er en populærvidenskabelig oversigt over historikken og udgravningen af skuldelevskibene. I 1978 satte Ole Crumlin-Pedersen de mange spærringer i Roskilde fjord ind i en sammenhæng med det øvrige landskab i artik-



Hans Jeppe Ravn. Marin- og middelarkæolog, cand.mag. Født i Kbh. 1973. Forfatteren har igennem en længere årrække arbejdet som arkæolog og senere som kulturhistorisk formidler.

Oversigtsfoto af Skuldelevspærringen under den arkæologiske udgravning i 1962. Der blev opsat spunsvægge omkring de fem skibsvrag. Undersøgelsen er sandsynligvis den arkæologiske begivenhed, der har haft størst omtale i Danmark. Foto Vikingskibsmuseet.



len *Søvejen til Roskilde*. Endeligt har Ole Crumlin-Pedersen og Olaf Olsen udgivet det skelsættende værk *The Skuldelev Ships I* fra 2002, et standardværk inden for marinarkæologien; bogens hovedvægt er på det skibstekniske. Den sejlspærring, som skibene oprindeligt indgik i, er kun behandlet i en kortfattet form, men den bliver til sidst belyst som en blandt flere spærringer, der indgik i ét stort system i Roskilde fjord.

I midten af 1990'erne arbejdede Anne Nørgård Jørgensen med sejlspærringer og søforsvaret af Danmark inden for perioden år 200-1200, og hun udgav en lang række artikler, som dog kun i meget overfladisk form behandler anlæggene i Roskilde Fjord. Den mest gennemarbejdede artikel om middelalderens spærringer kom i *Maritime Warfare in Northern Europe* i 2002. Heri belyses stednavne og spærringer i forhold til formodede ledingshavne, ligesom der bliver redegjort for placeringen af spærringer i forhistorisk tid sammenlignet med de middelalderlige.

Søren A. Sørensen gennemgår i *Hørup* fra 2000 jernalderens landskab omkring Hørup og Jørlunde og belyser spærringen ved Frederikssund i forhold til de mange fund, der er gjort i området. Sammenfaldet af romertidsanlæg i området



Kort over Roskilde Fjord med de kendte og formodede søforsvarsanlæg og sejlspærringer. De blå markeringer viser anlæg fra overgangen mellem romersk- og germansk jernalder; de røde markeringer viser anlæg fra vikingetiden og middelalderen; og de violette markeringer viser nyere tids kystforsvarsanlæg.

viser, at en stormand må have stået bag opførelsen af spærringen ved Frederikssund.

Tolkninger, dateringer og kilder til spærringer i Danmark

Sejlspærringerne i Danmark er som nævnt især fra to forskellige perioder: dels overgangen mellem yngre romersk jernalder og ældre germansk jernalder (ca. år 250 e.Kr. til slutningen af 400-tallet), dels fra midten af vikingetiden og til den tidlige middelalder (ca. 900-1200).² De ældre spærringer fra jernalderen ligger typisk ved indsejlingen til en fjord. Oven på disse kan man så undertiden finde spærringer fra vikingetiden og den tidlige middelalder. Men der er en tendens til, at de anlæg, som blev opført i vikingetiden og middelalderen, indgår i langt større forsvarsmæssige helheder så som Dannevirkesystemet eller den svenske by Birka.

Spærringerne kan let forveksles med forskellige fiskeredskaber, såsom bundgarnspæle mv, særligt i de indre farvande med deres fjorde og vige, hvor man ofte finder sejlspærringerne. Det kan også være svært at erkende en sejlspærring, hvis der er dårlig sigt, og skelne om dette er et fiskeredskab, en gammel badebro eller en spærring. Generelt kan man



Skuldelevspærringen ved den arkæologiske udgravning i 1962. Anlægget var primært konstrueret af sænkede skibe, men også af nedbankede pæle. I 1962 var det en enorm sensation og havde stor bevågenhed i både den danske og den internationale presse. Her ses den fuldt bevarede stævn fra det lille handelsskib Skuldelev 3. Foto Vikingskibsmuseet.

sige, at fiskeredskaber er mindre konstruktioner, bygget af spinklere materialer end en sejlspærring. Ofte vil ædle træsorter som eg og bøg ikke indgå i f.eks. fiskeredskaber.³

Vi kan som tommelfingerregel gå ud fra, at i vikingetiden og frem er sejlspærringerne konstrueret for at forhindre angreb fra større fartøjstyper, og derfor er de ofte af en sværere karakter end de forhistoriske. Omvendt vil det virke kunstigt at fremsætte et klart kronologisk skel inden for spærringerne ud fra skibstyper, da der sker en meget glidende overgang i fartøjsudviklingen. Alligevel adskiller de forhistoriske sejlspærringer fra romersk- og germansk jernalder sig fra de anlæg, man finder fra vikingetiden. Her kan spærringerne indgå som en del af større befæstninger f.eks. af byer.⁴

Sejlspærringer er primært et østersøfænomen og knytter sig til den nordiske skibsbygningstradition med vikingeskibe. Man har f.eks. ikke spærringer i Den Engelske Kanal, da

tidevandsforskellene her er ekstreme. Derimod har man f.eks. i Nordfrankrig sikret sig imod angreb oppe ad floderne. I øvrigt vil spærringer f.eks. i Nordsøen kun have kort levetid pga. pæleormen i salte vande.⁵ Først og fremmest skal spærringerne funktions- og formålsbestemmes. Det giver simpelthen ikke meget mening at inddele dem i typologier.⁶ Man bør se på spærringerne ud fra, hvilket formål de havde, og ikke tolke ud fra om anlægget består af f.eks. sænkede skibe, pælekonstruktioner eller sænkekasser.

Kilder til spærringer

For at kunne belyse sejlspærringerne er det nødvendigt at have sig for øje, at der findes en række forskellige kildegrupper:

- Materielle kilder; arkæologiske fund og dermed de udgravede anlæg.
- Skriftlige kilder.
- Stednavne som ofte vil kunne henvise til en tidligere spærring. De stednavne, der indikerer spærringer, er: *steg*, *stig*, *stok*, *stag*, *pal* og *pæl*. Men også snekkenavnet kan henvise til en mulig sejlspærring. Stednavnene *Var* og *Warth* kan muligvis henvise til en varslingslokalitet.

Kopi af Skuldelev 5, det lille langskib, der blev fundet i Roskilde Fjord. Spærringerne fra vikingetiden og den tidlige middelalder var bygget som et værn mod skibe af vikingeskibstypen. Arkæologisk er der kun fundet meget få langskibe og snekker. Disse var ideelle til at angribe ved en "lynkrigstaktik". Bl.a. derfor byggede man spærringerne, så man kunne nå at mobilisere sine indlandsstyrker.
Foto fra Wikipedia.





Her ses en by fra 1555, der ifølge Olaus Magnus er befæstet med både en pæle- og en kædespærring, som er udspændt (Efter Magnus 1976).

- Etnologiske kilder såsom mundtlige beretninger og overleveringer.
- Land- og søkort.
- Ikonografiske kilder – billeder

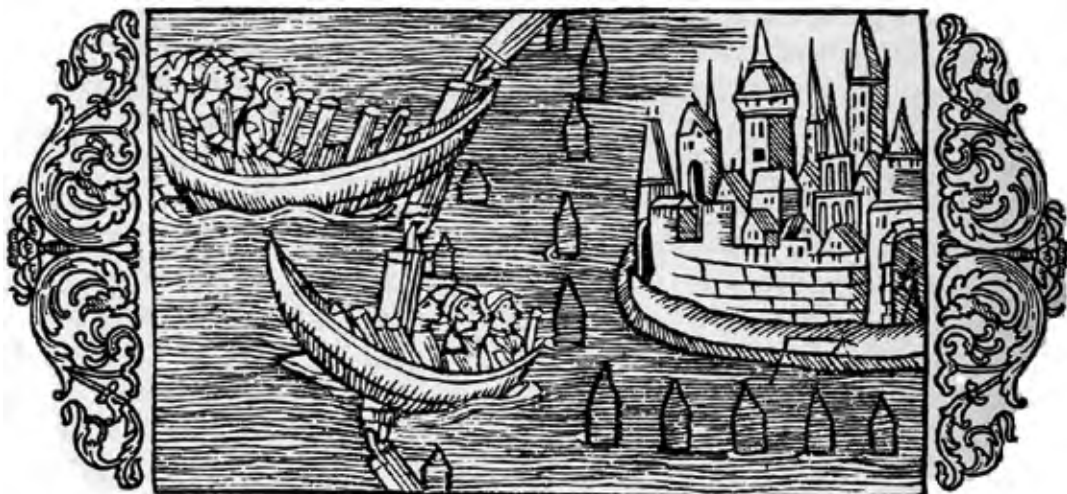
De vigtigste kildegrupper til at behandle sejlspærringerne er de arkæologiske fund og dernæst de skriftlige kilder.⁷

Arkæologiske kilder i Roskilde Fjord

Den nok bedst kendte sejlspærring nationalt såvel som internationalt, er Skuldelevspærringen, der kan dateres til slutningen af 1000-tallet. Anlægget lå nordøst for Skuldelev Havn. Spærringen var bygget af udtjente skibe og pælekonstruktioner. Skibsvragene kan i dag ses udstillet på Vikingeskibsmuseet i Roskilde. Skuldelevspærringen var omgivet af tre til fire andre spærringsanlæg, som vi dog ved mindre om. Disse spærringer må have udgjort et helt forsvarssystem. På Vævergrunden nordøst for Skuldelev havn findes en nyere opdaget spærring (2005), der meget vel kan være fra romersk jernalder.

Umiddelbart nord for Kronprins Frederiks Bro i Frederikssund findes en spærring, som dateres til ca. år 400. Derudover er konstateret to sandsynlige spærringer: den ene udateret den andet lidt usikkert dateres til middelalderen.

Endeligt er der undersøiske anlæg mellem Østskov og Eskilsø, som må være fra dele af en sejlspærring. Der er fundet vragele fra skibskonstruktioner, og vi kan noget forsigtigt datere spærringen til vikingetiden eller senere.⁸



Skriftlige kilder

Den tidligste og nok vigtigste skriftlige kilde er Saxos Danmarkshistorie fra i årene omkring år 1200. I forbindelse med de mange venderoverfald kommer Saxo med flere skildringer og beretninger, hvor der indgår spærringer. Selvfølgelig bliver sejlspærringerne kun omtalt i bisætninger, men derfor er hans beskrivelser ikke uvæsentlige. Saxo skriver meget om søkrig, og man kan bruge ham til at se på fartøjstyper, deres udseende, funktion og betegnelse. Igennem hele værket fortælles f.eks., at man dels bruger årer og dels sejl, hvilket undertiden kan finde sted på det samme skib. Det er interessant, at Saxo flere steder fortæller om fartøjstyper, da vi her kan se, hvilken fartøjer sejlspærringerne var rettet imod. Den norske konge giver således ifølge Saxo omkring år 1160 kong Valdemar den Store et "drageskib. Det var umådelig kunstfærdigt bygget, og nu fik Absalon besked på at bemandede det med roere fra Roskilde og sejle til det sted hvor danskerne skulle mødes, men i havnen ved Isøre blev han meget mod sin vilje forsinket i længere tid af modvind".⁹ Teksten taler sit eget tydelige sprog; der er tale om et drageskib, som bliver drevet frem af årer og sejl. Altså et langskib som spærringerne især var bygget imod.

Ud fra skriftlige kilder og mundtlige beretninger er anlægget ved Eskilsø den eneste lokalitet, hvor vi kan identificere en sandsynlig sejlspærring i Roskilde Fjord. Men kilderne nævner intet om konstruktionen af anlæggene, og vores viden om dette anlæg er meget sparsom.

Saxo nævner ofte ledingshavnen *Isøre*, som var placeret

Olaus Magnus beskrev i 1555, hvordan man angreb en by, der var forsvaret med pæle-spærringer og flydere. Bemærk at illustrationen er en 2. håndskilde til et angreb på en given nordeuropæisk by (Efter Magnus 1976).

på Rørvighalvøen i indsejlingen til Issefjorden. Ledingen var en forsvarsorganisation, der stod for samlingen af flåden i den tidlige middelalder indtil slutningen af 1200-tallet.¹⁰ Vi kan i dag se, at der har været en lignende organisation i vikingetiden. Det at ledingen samledes her gør, at man har haft en form for sikring af ledingsskibene; muligvis kan det have været i en form for sejlspærringer? Andre steder i landet er der også eksempler på, at man har sikret sine skibe ved ledingshavnene såsom i Vordingborg, Foteviken og sandsynligvis ved Hennige Nor på Langeland.¹¹

Landskabet omkring Frederikssund

I 400- 500- tallet blomstrede en værksteds- og udvekslingsplads op i Hørup ca. 6 km øst for Frederikssund. Pladsen må skyldes en rig overklasse med en omfattende velstand. Der er flere kraftige indicier på, at området har været præget af et rigdomscenter, som bl.a. kendes fra Gudme – Lundborg på Fyn og Himlingøje på Stevns.

Høruppladsen var en håndværksplads direkte tilknyttet den lokale høvding eller stormand. Pladsen havde en lang række højstatushåndværk tilknyttet f.eks. ristning af myremalm, bronzestøbning, kam- og benmager samt bearbejdning af guld og sølv. Høruppladsen var ikke en egentlig handelsplads i gængs forstand, idet man i denne periode endnu ikke havde en egentlig pengeøkonomi.¹²

Centeret for den rige romertidsbebyggelse må ligge omkring Jørlunde, hvor der bl.a. er gjort flere interessante skattefund, men man har endnu ikke fundet selve bebyggelsen. Spærringen ved Kronprins Frederiks Bro skal ikke alene ses i relation til Høruppladsen, men også til de mange skatte- og offerfund fra Jørlundeområde.

Der er også fundet flere grave fra romersk jernalder med gravgaver, flere af dem indeholdt importvarer. Det mest bemærkelsesværdige fund er Kitnæsskatten, der var nedlagt i skrænten ca. 100 m nord for spærringen på den vestlige side af fjorden. Skattefundet dateres til germansk jernalder, og der er sammenfald mellem brakteaterne i skatten og andre skattefund i området.¹³ Stormanden har formodentligt bygget spærringerne ved Kronprins Frederiks Bro for at kontrollere adgang til og fra det rige opland ved Hørup – Jørlunde. Anlægget har således givet forsvaret tid til at mobilisere oplandet, når en fjende var i anmarch.

I middelalderen var området omkring Frederikssund hovedsagligt krongods. Den eneste umiddelbare by i områ-



Pæle fra Vævergrunden ved den arkæologiske besigtigelse i 2005. Man kan her se pæle, som med stor sandsynlighed stammer fra en spærring, der formodentligt kan knyttes til Skuldelevspærringen. Foto Vikingskibsmuseet.

det var Slangstrup. Byen var allerede i den tidlige middelalder købstad. En sandsynlig spærring ved Kronprins Frederiks Bro må have fungeret som en adgangsregulering til Roskilde Fjord. Derudover har den kunnet bruges som en indirekte adgangsregulering til såvel Slangstrup som ikke mindst Roskilde. Sandsynligvis kan en spærring ved Kronprins Frederiks Bro sættes i sammenhæng med nogle af de tidlige middelalderlige handelspladser, der lå ud til Roskilde Fjord.

Landskabet omkring Skuldelevspærringen

Opdagelsen af anlægget på Vævergrunden er interessant i mange sammenhænge, bl.a. fordi spærringen har rødder tilbage til romersk jernalder. Det gør, at anlægget Vævergrunden sandsynligvis skal knyttes til de mange anlæg, der tolkes som en del af centralområdet ved Hørup – Jørlunde: bopladser, skatte- og offerfund, grave samt vej- og broforløb. Yderligere er placeringen interessant, da der er mulighed for, at man har haft spærringer på samme lokalitet i såvel romersk jernalder som i den tidlige middelalder.

Rundt om i det danske landskab møder man ofte stednavnet *bavn* eller *bavnehøj* placeret på bakketoppe med et godt udsyn. Ofte dækker bavnnavnet over, at her var en varslingslokalitet, hvor man tændte bål, når fjenden stod for døren. Så sent som i starten af 1800-tallet blev de benyttet. Bavnvarslingssystemet er meget overfladisk gennemgået i den hidtidige danske forskning. Det falder dog uden for denne

tekst at behandle bavnearvslingen på ny, men der er ingen tvivl om, at man har benyttet et varslingsystem i Roskilde Fjord, og der er en lang række bavnnavne op langs hele fjorden. Bavnehøjene har bare ikke været den eneste form for varslingsystem. Det har simpelthen været for langsomt og usikkert.¹⁴

Det er tænkeligt, at en varsling om fjenden er kommet fra Issefjorden og videre ned i Roskilde Fjord. Som en del af et varslingsystem har man haft en række mindre vagttårne, de såkaldte *warth'*er eller *worth'*er i hvert fald fra omkring år 1100. Disse kan ofte findes, hvor man har stednavnet *Var-* eller *Vor-* i stednavnets første led. Nok mest kendt er Kong Valdemar den Stores vagttårn på Sprogø, der i dag udgør fundamentstenene til Sprogø fyr. De kan ses, når man passerer Sprogø fra motorvejen. På nedertysk kendes de som *warde*. *Watrh'*erne var små vagttårne og kun få kendes arkæologisk.¹⁵ Bl.a. findes der formodentligt et sådanne *warth'* ved Foteviken i Skåne.¹⁶ Der er to *Vor*-stednavne i Roskilde Fjord. Det ene er Vorbakken i Østskov over for Eskilsø, det andet *Vor*-navn kender man fra søkortsdirektør Jens Sørensens søkort fra 1691 nemlig navnet *Hvorhagen* yderst på halvøen Bognæs. Fra Hvorhagen kan man se Vorbakken.¹⁷ Der er flere lokaliteter langs Roskilde Fjord, hvor man den dag i dag har gode sigtelinjer. Men det falder uden for disse rammer at redegøre yderligere for mulige *warth'*er og varslingsstationer.

Der kan ikke være tvivl om, at når fjendens langskibe stod ned gennem Roskilde Fjord, har man i god tid udlagt f.eks. bomspærringer og flydespærringer som et supplement til de eksisterende pælespærringer. Man har som regel haft gode efterretninger om fjenden inden de ankom. Det kan vi bl.a. se ud fra de skriftlige kilder. I den tidlige middelalder har man haft kongelige ægteskaber mellem Danmark og f.eks. nogle af de vendiske stammer, samtidigt med at man lå i krig med andre. Dermed vidste man, hvem der var potentielle fjender, erklærede fjender og allierede.

Diskussion

I Roskilde Fjord har der været spærringer fra jernalderen og op i middelalderen. Men det er et åbent spørgsmål, om hvilken gavn man har haft af spærringerne.

Dermed er det også et spørgsmål, hvor højt beredskab har man haft, f.eks. for at være klar til at udlægge flyde- og bomspærringer. Disse kunne lukke sejlløbene mellem spærrin-



gerne. Den mest ufordelagtige situation for en given fjende må være at sidde fast mellem spærringer og de naturlige forhindringer, der har været mange af i fjorden.

Ligeledes er det nødvendigt at stille sig spørgsmålet: hvilken betydning havde de fortidige anlæg i samtiden, og hvordan så man på dem? For at få svar på det spørgsmål, er det nødvendigt at gå til de skriftlige kilder. Saxo skriver, at man sikrede sig: "... Folk stoledede ikke på våben eller byer, men blokerede fjorde og vige med lange stolper og pæle for at holde sørøverne ude."¹⁸ Spærringerne er på dette tidspunkt, i midten af 1100-tallet, en sikring i en ufredstid og dermed et magtmiddel.

Sammenfaldet mellem udfasningen af langskibene og sejlspærringernes generelle forsvinden i Danmark er så markant, at der er en klar sammenhæng.¹⁹ Det er derfor meget tænkeligt, at man ikke længere har skullet sikre sig i samme grad mod den klassiske "hit and run" taktik, som langskibene er ideelle til. Dermed har vi en god forklaring på, at de yngste spærringer i Roskilde fjord dateres til 1200-tallet. Godt nok er langskibet blevet brugt i højmiddelalderen op til midten af

*Kulhuse skanse set fra sydøst. Anlægget blev bygget under englandskrigene for at sikre indsejlingen til Roskilde Fjord. Man må primært have bygget skansen som en sikring af Krudtværket og våbenfabrikken i Frederiksværk. Kulhus skanse var tiltænkt som en defensiv foranstaltning og skal ses i lyset af tidligere tiders sejlspærringer.
Foto Hans Jeppe Ravn.*

1300-tallet, men har da fået en langt mindre betydning. Samtidig med at langskibene udfases, sker der også en administrativ ændring af ledingen. Efter midten af 1200-tallet kommer der simpelthen en ændring i krigsførelsen, hvor borgene får en stadig større strategisk betydning.²⁰ Derfor bliver sejlspærringerne efter midten af 1200-tallet primært brugt til at sikre sine borge, samtidig med at ledingen får en anden betydning. Alle disse forhold gør, at sejlspærringerne bliver langt mindre hyppige i Danmark fra engang i 1200-tallet.²¹

En analogi til den senere historie

I historisk tid har man kendskab til flere danske og udenlandske sejlspærringer. Forskningen har bare ikke rigtigt beskæftiget sig med disse. Under Englandskrigene 1801-1814 anlagde man en lang række skanser ved de danske kyster, som især skulle beskytte indsejlingen til fjorde og havne. Kulhuse Skanse ved indsejlingen til Roskilde Fjord er netop af denne type. Der findes flere udenlandske eksempler på kystnære skanser med pælespærringer, f.eks. i Hudsonfloden i USA, ved den svenske skærgård, men også danske, nemlig i Randers Fjord.²² Måske har man på lokalt initiativ sikret Kulhuse skanse med undersøiske pæle? Vi kan kun gisne. Men i så falde vil disse være fjernet ved bygningen af den nuværende Kulhuse Havn. I moderne tid har man sikret farvandene ved hjælp af minebælter. Under første verdenskrig byggede man Lynæsfortet, der netop skulle sikre minebælterne i indsejlingen til Issefjorden og Roskilde Fjord. Man har i såvel fortiden som i nutiden sikret sit indland ved hjælp af spærringer eller miner. Dermed forsinkede man en fjende så meget, at forsvarerne kunne nå at mobilisere styrkerne i oplandet og måske fået hjælp fra en allierede.

Litteratur

- Crumlin-Pedersen, O. og O. Olsen : *Fem vikingeskibe fra Roskilde fjord*. Kbh. 1969.
- Crumlin-Pedersen, O. : *Søvejen til Roskilde. Historisk årbog fra Roskilde amt*. Roskilde 1978.
- Crumlin-Pedersen, O. og O. Olsen (red.) : *The Skuldelev Ships I*. Roskilde 2002.
- Lund, N.: *Lid, leding og landeværn. Hær og samfund i Danmark i ældre middelalder*. Roskilde 1996.
- Jørgensen, A. N.: Sea defence in Denmark AD 200- 1300. *Military Aspects of Scandinavian Society in a European Perspective AD 1- 1300*. A. N. Jørgensen og B. L. Clausen (red.). Kbh. 1997, s. 200-209.

- Jørgensen A. N.: Sea defence in the Roman Iron Age. *Military Aspects. Of the Aristocracy in the Roman and Early Migration Periods*. Kbh. 2001, s. 67-82.
- Jørgensen, A. N.: Naval Bases in Southern Scandinavia from the 7th to the 12 Century. *Maritime Warfare in Northern Europe. Technology, Organisation, Logistics and Administration 500 BC-1500 AD*. A. Nørgård Jørgensen mfl. (red.).Kbh. 2002, s. 249-256.
- Jørgensen, A. N.: Befæstninger og kontrol af færdsel til land og til vands i førromersk og romersk jernalder. *Sejrens triumf. Norden i skyggen af det romerske imperium*. L. Jørgensen m.fl. (red). Gylling 2003, s. 194- 209.
- Magnus, O.: *Historia om de nordiska folken*. Kommentar J. Granlund. Stockholm 1976.
- Ravn, H. J.: *Sejlspærringer i danske farvande i vikingetid og middelalderen*. Upubliceret hovedfagsspeciale fra Aarhus universitet. Afdeling for middelalder- og renaissance arkæologi 2006.
- Rosborn, S.: *Den skånska historien. Vikingarna*. Höllviken 2004.
- Saxo: *Saxos Danmarks historie*. 2. bind. Oversat af P. Zeeberg. Kbh. 2000.
- Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum. Danmarkshistorien*. 2. bind. Latinsk tekst udg. af K. Friis-Jensen og oversat af P. Zeeberg. Gylling 2005.
- Svanberg, E.: *Marina spärranläggningar i östra Blekinge. Nya undersökningar 1995 och sammanställning av arkeologisk arbete 1966-1974*. Karlskrona 1995.
- Sørensen, S. A.: *Hørup- en sjællandsk værkstedsplads fra romersk jernalder*. Holbæk 2000.

Noter

1. Denne artikel beror hovedsageligt på forfatterens hovedfagsspeciale *Sejlspærringer i danske farvande i vikingetid og middelalderen*. Afd. for Middelalderarkæologi, Århus Universitet 2006. Såfremt der er spørgsmål eller kommentarer, er man meget velkommen til at henvende sig til forfatteren.
2. Jørgensen 1997, 2001, 2002 samt Ravn 2006.
3. Svanberg 1994, s. 70f.
4. Ravn 2006, s. 8.
5. Ravn 2006 s. 3f.
6. Ravn 2006, s. 80.
7. Ravn 2006, s. 11.
8. Crumlin-Pedersen 1978.
9. Saxo, Bog 14. Zeeberg 2000, s. 262.
10. Se bl.a. Lund 1996.
11. Ravn 2006ff.
12. Sørensen 2000, 75- 77.
13. Sørensen 2000ff.
14. Crumlin-Pedersen 1978, s. 52

15. Crumlin-Pedersen 1978, s. 52- 56
16. Rosborn 2004ff.
17. Crumlin-Pedersen 1978, s. 56.
18. Saxo, Bog 14. Friis-Jensen og Zeeberg 2005, s. 205.
19. Ravn 2006ff.
20. Olsen 1996ff.
21. Ravn 2006, s. 80f.
22. Ravn 2006ff.

Digitalisering af Roskilde Skt. Clara Klosters Arkiv

Af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

Da Martin Luther for 500 år siden bankede sine 95 teser op på kirkedøren i Wittenberg, satte det gang i en udvikling, som han næppe selv i sin vildeste fantasi kunne have forestillet sig. Blandt de omfattende konsekvenser var, at den katolske kirke blot tyve år senere var blevet afskaffet overalt i de nordiske lande og afløst af en luthersk-evangelisk kirke. Selvom Luther ikke var grundlæggende imod alle former for klostervæsen, så fik trosskiftet i praksis den virkning, at alle middelalderens danske klostre blev lukket ned – nogle straks i forbindelse med Reformationen, andre i årtierne efter. Stiftsbyen Roskilde var en af de sidste bastioner for den katolske kirke i Danmark, men også her måtte i første omgang de to tiggerbrødrekonventer af sortebrødre og gråbrødre forlade byen i 1536-37. Byens tre nonneklostre fik lidt længere levetid, idet de af nonnerne, der ønskede det, fik lov at blive i deres klostre livet ud, men i 1570'erne var den middelalderkatolske klostertid i Roskilde endegyldigt forbi.

Vort nutidige kendskab til middelalderklostrenes historie afhænger i vidt omfang af de bevarede skriftlige kilder, og omfanget og bevaringsgraden af disse varierer i Danmark ganske betydeligt de enkelte klostre imellem. For Roskildes vedkommende er vi gennemgående bedre stillet end så mange andre steder i landet, og dette gælder i særdeleshed for byens franciskanske nonnekloster, Skt. Clara Kloster, hvorfra vi har det største bevarede arkiv fra noget dansk middelalderkloster: Ialt 471 diplomer fra Skt. Clara Klosters Arkiv findes bevaret i den Arnamagnæanske Samling på Københavns Universitet, dækkende hele klosterets godt 300 år lange levetid.

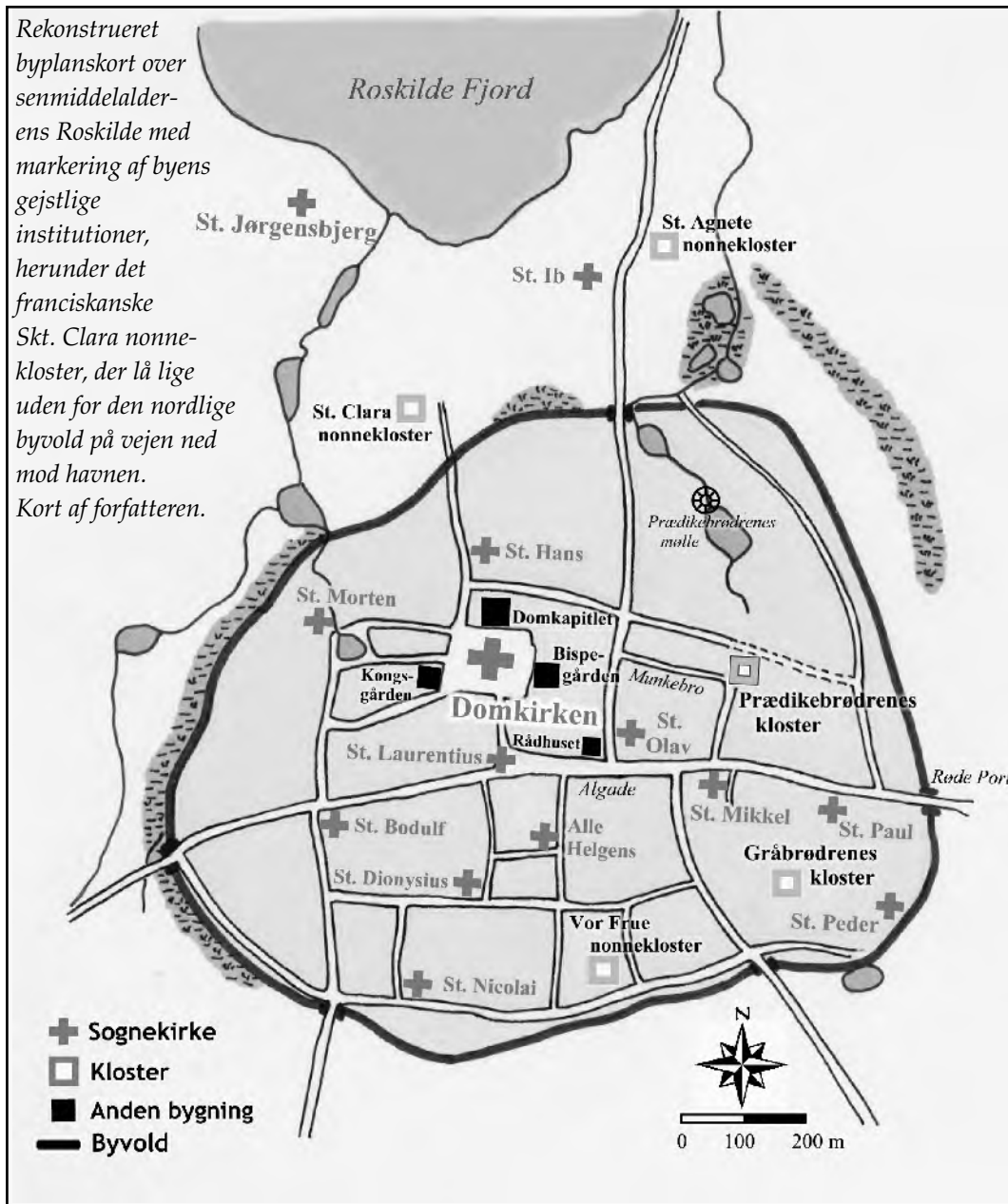
Skt. Clara Kloster og dets arkiv

Før jeg kommer nærmere ind på diplomerne, er det på sin plads med en kort introduktion til selve klosterets historie. Skt. Clara Kloster blev som det fjerde af Roskildes i alt fem klostre oprettet i 1256 på initiativ af grevinde Ingerd von Regenstien, der sin tyske titel til trods var pæresjællandsk og datter af storgodsejeren Jakob Sunesen. Nonneklosteret blev



*Johnny Grandjean
Gøgsig Jakobsen, ph.d.
i middelalderhistorie,
lektor på Nordisk
Forskningsinstitut,
Københavns Universi-
tet.*

Rekonstrueret
byplanskort over
senmiddelalder-
ens Roskilde med
markering af byens
gejstlige
institutioner,
herunder det
franciskanske
Skt. Clara nonne-
kloster, der lå lige
uden for den nordlige
byvold på vejen ned
mod havnen.
Kort af forfatteren.



anlagt i byens nordvestlige udkant, akkurat uden for byvolden, omtrent hvor Byparken ligger i dag. Der er ikke længere noget at se af selve klosteret, men gadenavnet *Sankt Claras Vej* vidner om dets fortidige eksistens. Klosteret var gennem de følgende århundreder beboet af typisk 20-30 franciskanske nonner eller 'klarisser', opkaldt efter ordensgrundlæggeren Skt. Clara af Assisi. En betydelig del af konventsøstrene synes at være kommet fra landadelens familier rundt om

på Sjælland, men også døtre og enker af mindre bemidlede familier kunne få adgang til klosteret. De sidste nonner i Roskilde Skt. Clara omtales i 1545, hvorefter klosteret havde en kort tid som kongelig lensgård, indtil hele det tidligere klostergods i 1561 blev overdraget til Københavns Universitet som hjælp til universitetets økonomi.

Det var ved samme lejlighed, at nonneklosterets arkiv blev overført til universitetet. Når dette kunne være af interesse for en luthersk-evangelisk universitetsadministration skyldes det, at langt hovedparten af brevene, såkaldte 'diplomer', netop omhandler klosterets gods. Et 'diplom' forstås i middelalderhistorisk sammenhæng som et offentligt brev eller dokument, som regel af juridisk gyldighed, f.eks. i form af gavebreve, skøder, testamenter og tingsvidner. Diplomerne fra Roskilde Skt. Clara Kloster omtaler f.eks. hvordan klosteret modtog godsgaver i medgift når kvinder indtrådte i konventet eller som donationer i forbindelse med sjælemesseoprettelser, begravelser o.lign., hvordan modtagne godsgaver blev byttet væk til mere praktisk beliggende jordegods (mageskifter), og hvordan jordbesiddelser og andre privilegier med jævne mellemrum blev stadfæstet i værnebrev udstedt af paver, biskoper og konger. Diplomerne dokumenterede således først klosterets og siden universitetets adkomst til de indtægtsgivende godsbesiddelser.

Med tiden fik diplomarkivet stadig mindre praktisk retsværdi, men så tiltog det til gengæld i arkivalsk værdi, efterhånden som den historiske interesse for rigets fortid voksede. Ifølge en arkivregistratur fra 1633 blev klosterarkivet da opbevaret i rektors skrin i en skuffe for sig selv i universitetets konsistoriebygning. I 1716 fik den islandsk-fødte professor ved universitetet Arne Magnusson (1663-1730) til opgave at bringe orden i den gamle samling af klosterdiplomer i universitetets arkiv, og i den forbindelse valgte han simpelthen at tage hele Skt. Clara Klosters Arkiv med sig hjem til sit private domicil i København, hvor det forblev resten af hans levetid. Mens der nutildags ville blive set med uhyre strenge øjne på den slags uautoriserede 'langtids-hjemlån', så var der næppe mange i samtiden, der savnede diplomsamlingen. Og i dag kan vi kun være lykkelige for, at han gjorde det, thi derved undgik klosterarkivet at gå op i røg sammen med resten af universitetet ved Københavns storbrand i 1728. Efter Magnussons død vendte arkivet dog tilbage til Københavns Universitet som en del af den såkaldte Arnamagnæanske Samling, der med sine knap 3.000 hånd-

skrifter og godt 15.000 diplomer i 2009 blev tilføjet UNESCO's liste over verdenskulturarv.

Udforskningen af klostrets arkiv

Roskilde Skt. Clara Klosters Arkiv vil i de kommende tre år blive centrum for en betydelig forskningsbevågenhed som det centrale omdrejningspunkt for et såkaldt 'kernegruppeforskningsprojekt' samfinansieret af Velux Fonden og Københavns Universitet. Projektet, der hedder "*Skrift og tekst i tid og rum*", er særdeles tværfagligt, og i det indgår forskere med højst forskellige ekspertiser, der i denne sammenhæng kan siges at samle sig under fællesoverskriften 'digital humaniora'. Forskningsprojektet har som sit overordnede mål at "...skabe et helt nyt grundlag for arbejdet med danske middelaldertekster ved at afdække en række fundamentale forhold relateret til middelalderlig skriftudvikling, datering og lokalisering." Det betyder mere konkret, at vi med Roskilde Skt. Clara Klosters Arkiv som case study vil udvikle, tilpasse og anvende en række forskellige digitalteknologiske virkemidler til at blive klogere på middelalderens håndskrifter generelt, herunder også på hvordan vi som forskere bedre kan analysere dem, og hvordan vi bedre kan formidle kilde-dokumenterne selv og deres historiske indhold til offentligheden. I praksis er kernegruppeprojektet inddelt i tre underprojekter med hver sin faglige overskrift: 1. Digital editionsfilologi; 2. Skriverstudier – Arkivet i Skt. Clara Kloster; 3. Sprogteknologi og historisk kildemateriale. Mens det første delprojekt har til formål at finde ud af, hvordan man på en tidssvarende og brugervenlig måde udgiver middelalderlige tekster på internettet og andre digitale medier, så handler det tredje delprojekt populært sagt om at udvikle et computerprogram, der selv er i stand til at 'læse' et middelalderligt håndskrift og, ud fra et indlejret kendskab til tusindvis af andre håndskrifter, være i stand til at komme med et kvalificeret bud på *hvornår*, *hvor* og måske endda af *hvem* teksten er skrevet.

Nærværende artikels forfatter har indtil videre kun et yderst begrænset indblik i projektets teknologiske side. I delprojekt 2, som undertegnede indgår i, er målet af mere historisk karakter end i de to øvrige, nemlig at blive klogere på, hvordan skriftproduktionen foregik i et dansk kloster i middelalderen. Dette involverer bl.a. palæografiske analyser af, hvordan man skrev og stavede op gennem arkivets 300-årige levetid, samt hvilke typer pergament og blæk man brugte



Eksempel på et diplom fra Roskilde Skt. Clara Klosters Arkiv (AM LX 22 r). Der er tale om et pergamentbrev udstedt i 1408 af Anna Pedersdatter, Mikkel Ruds enke, hvori hun skænker sin datter Margrete, der er nonne i Skt. Clara Kloster, indtægten af to gårde i Hastrup og Svansbjerg (Bjæverskov hd.). Brevet har været besejlet af fru Anna selv, samt de to riddere Jakob Lunge og Jørgen Rud, hvoraf de to førstnævntes segl stadig sidder på diplommet. Foto: Arnamagnæansk Samling.

dertil. Selv er jeg tilknyttet projektet som egentlig klosterhistoriker, idet man måske lidt frækt kan sige, at jeg er en de få forskere i kernegruppeprojektet, der har en decideret interesse i det sted og de mennesker, hvorfra klosterarkivet kommer, og som diplomerne i bund og grund omhandler.

I klosterhistorisk sammenhæng rummer Roskilde Skt. Clara Klosters Arkiv et selv efter europæisk standard enestående indblik i et middelalderligt nonneklosters forhold, først og fremmest dets godsforhold, men også hvad angår klostre-

rets relationer generelt til resten af samfundet og dets interne – og i dansk forskning ofte oversete – klosterliv for søstrene. Den skrifthistoriske undersøgelse vil derfor blive suppleret med en mere almenhistorisk undersøgelse af diplomernes tilblivelse og indhold, bl.a. med henblik på belysning af diplomtype, udsteder- og modtagerforhold, samt deres specifikke historiske kontekst. Selvom der er tale om et arkiv af modtagne breve fra mange forskellige udstedere, så vidner diplomsamlingen i høj grad også om skriftlige forhold på det modtagende kloster, da der i sagens natur kun er tale om breve som klosteret har haft interesse i at bevare for eftertiden. Hovedparten af diplomerne er udstedt på anmodning fra klosterets ledelse, nogle endda af nonnerne selv. Dertil kommer, at en ikke ubetydelig del af diplomerne er bevaret i form af vidisser (dvs. attesterede afskrifter af nu tabte originaler) udfærdigede på initiativ af klosterets ledelse.

Samlet kan digitaliseringen af diplomsamlingen forventes at give et hidtil ukendt indblik i et dansk middelalderklosters diplomatariske virke. Det gælder f.eks. spørgsmål som hvilke slags forhold man havde behov for at få nedfældet på skrift; hvem udstedte diplomerne, til hvem, hvornår og i hvilke sammenhænge; og i hvilket omfang kan der ud fra palæografiske undersøgelser og specifikke omtaler i brevene identificeres skrivere med særlig relation til klosteret og dets sociale netværk? Diplomernes udstedelsessted vil også blive nærmere analyseret, idet brevenes spatiale proveniens er væsentlig for forståelsen af deres tilblivelse og de tilknyttede skrivere. Men også andre lokaliteter omtalt i brevene er værd at inkludere i undersøgelsen, idet de vidner om aktørernes bopæl og de geografiske rammer for klosterets netværk. Dertil kommer, at skrivemåder af de enkelte sted- og personnavne kan afspejle skriverens sproglige baggrund og dermed belyse deres identitet.

Også rækkende ud over projektets egen skriver- og skrift-historiske fokus vil undersøgelsen med konkret hensyn til klarisserklosteret i Roskilde kunne give os større indsigt i spørgsmål som, hvem nonnerne og deres familier var; hvem der i øvrigt donerede gaver til klosteret; hvad de forventede til gengæld (forbønner, sjælemesser, begravelser?); hvor meget gods bragte søstrene med sig ind i klosteret; hvordan blev godset forvaltet og af hvem; hvordan var fæstebøndernes vilkår; og hvilke landgildeydelse tilgik klosteret? Særlig spændende i klosterhistorisk henseende ville det være, hvis vi tillige kunne blive bare en anelse klogere på, hvorfor kvin-



Officielle diplomer udstedt af Roskilde Skt. Clara Kloster blev for at bevise deres gyldighed påsat to laksegl, nærmest at betegne som datidens digitale underskrift. Det ene segl repræsenterede klosterets kvindelige overhoved (abbedissen), det andet repræsenterede hele konventet. På Roskilde klarisserklosters konventsegl er øverst afbildet Skt. Frans af Assisi knælende foran en seraf, en seksvinget engel, som han angiveligt så umiddelbart inden han fik sine stigmata. Nederst knæler en kvinde, muligvis Skt. Clara, foran en gejstlig mand, der holder noget – måske en monstrans – over hendes hoved. Danske Gejstlige Sigiller nr. 425.

derne valgte at blive nonner, og hvad deres hverdag gik med i klosteret?

Faktisk var projektet dårligt gået i gang den 1. april 2017, førend den første opsigtsvækkende opdagelse blev gjort. Mens den hidtidige registratur og litteratur lidt ubestemt har opgivet antallet af diplomer i samlingen til "over 350" eller "knap 400", så viste den indledende og nu tilendebagte digitale affotografering af alle brevene, at arkivet faktisk omfatter intet mindre end 471 diplomer! Man skal dog næppe af den grund vente en strøm af nye historiske kildebelæg fra Roskildes middelalder, idet der snarest er tale om kopier og genparter af allerede kendte breve, men dette vil blive undersøgt nærmere i de kommende måneder.

Det offentlige udbytte af forskningsprojektet vil dels blive

en digital online-udgivelse af samtlige 471 diplomer i klosterarkivet med billede i høj opløsning af selve diplomet og dets eventuelle laksegl, og en digital afskrift af brevets fulde ordlyd såvel på originalsproget (overvejende latin og middelalderdansk) som i en engelsk paralleloversættelse, sammen med et opsummerende referat af brevets indhold. I den digitale repræsentation af brevtteksten vil alle personnavne og stednavne blive 'tagget', således at der via hyperlinks gives adgang til eventuelle omtaler af personer og steder i onlineudgaver af eksempelvis *Dansk Biografisk Leksikon* og *Danmarks Stednavne*. På samme måde vil forklaring af middelalderlige termer kunne tilgås via digitalt opslag i *Ordbog over det Danske Sprog*. Derudover vil resultaterne af de forskningsmæssige analyser blive præsenteret samlet i en stor skrift- og klosterhistorisk antologi om Roskilde Skt. Clara Kloster, mens aspekter af delundersøgelserne vil blive publiceret i diverse relevante tidsskrifter – hvis redaktionen er positivt indstillet måske endda også i kommende årgange af nærværende årbog.

Om den unge broder Jakobs flugt fra dominikanerklosteret i Roskilde

Eksempler fra det pavelige pønitentiararkiv på det middelalderlige klosterlivs skyggesider

Af Kirsi Salonen & Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen

Det hører til sjældenhederne, at der fremkommer nye skriftlige kilder til dansk middelalderhistorie. Dette skete imidlertid i ganske betydeligt omfang i 1983, da et af de pavelige arkiver i Rom blev åbnet for forskere. Der er tale om dokumenter fra den pavelige 'skriftemålsdomstol', *Det Apostolske Pønitentiarie*, hvor folk fra hele Europa ansøgte om pavelig syndsforladelse eller dispensation for en mængde forskellige slags forhold.¹ Eftersom de konkrete sagsforhold blev noteret nøje ned, således som de blev fremlagt af ansøgerne, giver det senmiddelalderlige arkivmateriale fra Pønitentiariet et enestående indblik i mange interessante aspekter af hverdagslivet rundt om i Europa, især når dette kom i konflikt med Kirkens kanoniske regelsæt. For Danmark alene findes der for perioden 1450-1536 bevaret næsten 800 ansøgninger, som kun i yderst begrænset omfang er blevet udgivet.² En ikke ubetydelig del af disse omhandler personer, steder og begivenheder i Roskilde stift, herunder selvfølgelig også Roskilde by. I det efterfølgende skal gives et par eksempler på dette fra dominikanerklosteret i Roskilde, der viser en skyggeside af middelalderens klosterliv, som ellers normalt ikke er nået frem til nutidens kendskab.

Det Apostolske Pønitentiarie og dets kildemateriale

Inden vi tager fat på de ømtålelige afsløringer, så er det værd kort at forklare hvad *Det Apostolske Pønitentiarie* var – og stadig er – for en institution. Ifølge en beslutning på det Fjerde Laterankoncil i Rom i år 1215 skulle enhver kristen bekende sine synder under skriftemålets sakramente til sin egen sognepræst mindst én gang om året – dog helst med det samme, kort efter at synden var blevet begået. Den lokale sognepræst havde imidlertid ikke kompetence til at give forladelse for alle slags synder. De mere grelle sager måtte op forbi biskoppen, mens det var forbeholdt paven selv at tildele syndsforladelse i de alvorligste sager, som f.eks. drab på en præst,



Kirsi Salonen, ph.d., professor i historie ved Universitetet i Turku, har igennem mange år arbejdet med det skandinaviske kildemateriale i Det Apostolske Pønitentiararkiv i Rom.



Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, ph.d. i middelalderhistorie, lektor på Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet.

flugt fra et kloster eller simoni (dvs. handel med kirkelige embeder og åndelige goder).

Eftersom stadig flere sager ifølge denne ordning skulle afgøres af paven, kunne han hen mod slutningen af 1200-tallet ikke længere følge med, hvis han skulle afgøre alle sager personligt. Derfor begyndte paverne at uddelegere sagsafgørelsen til gejstlige, som arbejdede ved kurien (pavens hof), og sagerne om alvorlige synder blev behandlet af et særligt embedskorps af 'pavelige pønitentiarer', der kunne udstede dispensationer og uddele den rette bodsøvelse ('pønitens') på pavens vegne. Det var denne højtstående gejstlige embedsinstitution, der fik betegnelsen *Det Apostolske Pønitentiarie*.³ Pønitentiariet havde pavelig kompetence til at træffe beslutninger i alle sager om synd og andre forhold, der stred imod den kanoniske rets forskrifter, hvor institutionen kunne bevilge fire forskellige former for 'nådesbevisninger' eller *gratiae*:

- 1) Absolution eller syndsforladelse i de rigtig alvorlige sager, som den lokale skriftefader eller endda den lokale biskop ikke havde myndighed til at absolvere fra. Det kunne f.eks. dreje sig om drab på gejstlige eller om gejstlige, som var indblandet i vold.
- 2) Dispensation til at handle imod kirkens forskrifter. Det kunne f.eks. være tilladelse til at gifte sig, selv om man var for nært beslægtet, eller til at blive præst, selv om man var for ung, af uægte fødsel, eller havde en eller anden fysisk skavank, som normalt ville forhindre ordineren.
- 3) Tilladelse til ikke at overholde de kirkelige regler for at leve det almindelige kristne liv. Det kunne f.eks. være tilladelse til at gå til skrifte hos en anden præst end sin egen sognepræst, eller til at spise kød eller mælkeprodukter under fasten.
- 4) Officielle erklæringer i tvivlsomme sager. Pønitentiariet kunne f.eks. udstede en erklæring om, at en gejstlig var ikke-skyldig i mord, selv om han var blevet (uretmæssigt) anklaget for det. Pønitentiariet kunne også erklære et ægteskab eller et klosterløfte for ikke-eksisterende, hvis de berørte parter havde søgt om en sådan erklæring og havde fremført gode og gyldige grunde til det. Omvendt kunne Pønitentiariet også udstede erklæring om, at et ægteskab var gyldigt, hvis der havde været rejst tvivl om det.

Selv om det pavelige pønitentiarkontor har eksisteret og ændret sig siden 1200-tallet, er det først fra 1400-tallet og frem-

efter, at kontorets arkivmateriale har overlevet til vore dage. Pønitiariets serie af kopibøger indeholder i forkortet form kopier af de ansøgninger, som blev imødekommet, og disse er bevaret fra 1448 og frem; de omtrent hundrede første bind af kopibøgerne stammer fra perioden før Reformationen.⁴ De middelalderlige registre fra Pønitiariet er inddelt i syv forskellige kategorier, som hver behandler bestemte grupper af sager: *de matrimonialibus* (om ægteskaber), *de diversis formis* (diverse sager), *de declaratoriis* (om officielle erklæringer), *de promotis et promovendis* (om indvielse og forfremmelse af præster), *de defectu natalium* og *de uberiori* (sager vedrørende uægte fødsel) og endelig *de confessionalibus* (tilladelse til selv at vælge sin skriftefader).⁵

De to aktuelle sager, som vi skal se nærmere på her, tilhører kategorien *de declaratoriis* ('om erklæringer'), dvs. ansøgninger til Pønitiariet om at udstede officielle erklæringer af forskellig karakter. De fleste af ansøgerne var gejstlige, som bad om en erklæring om, at de ikke var skyldige i mord eller grov vold, og at de derfor kunne fortsætte deres gejstlige karriere uden problemer, også selv om de skulle have deltaget i slige handlinger. Ifølge kirkeretten var det nemlig umuligt at fungere som præst, hvis man var skyldig i nogens død eller blodsudgydelse. I sådanne *de declaratoriis*-sager var spørgsmålet som regel, om den gejstlige person havde dræbt eller såret den anden i selvforsvar eller ved et uheld, for så var det ifølge kirkeretten ikke gjort med ond vilje og blev derfor ikke anset for en forhindring for en fortsat gejstlig karriere.

Kategorien *de declaratoriis* indeholder imidlertid også ansøgninger om at få en officiel erklæring, der bekendtgjorde, at ansøgeren ikke var munk eller nonne, selvom de havde levet i et kloster i længere tid, eller om at ansøgenes ægteskab ikke var gyldigt. Hvis nogen var gået ind i kloster eller i ægteskab under tvang, var det ifølge kirkeretten ikke gyldigt. Hvis man kunne bevise, at man var blevet tvunget ind i kloster eller ægteskab, kunne man genvinde sin tidligere status ved at få en erklæring om, at man for Guds og Kirkens øjne slet ikke var at regne for munk, nonne eller gift.⁶

Sagen om broder Oluf Pedersen af Århus

Selvom ingen ifølge klosterordenernes egne grundregler kunne tvinges ind i et kloster, så var livet som munk eller nonne alligevel ikke altid et frivilligt og eget personligt valg for den enkelte. Pønitiararkivet rummer således tusind-



Et barn optages som 'oblat' ved et dominikanerkloster. Illustrationen er taget fra Skt. Vincent Ferrers levnedsskildring, hvor han til venstre som dreng overdrages af sin fader til brødrenes oplæring, i baggrunden til højre afgiver han klosterløftet som novice. Maleri af Angelo og Bartolomeo degli Erri, ca. 1460-80. Tidligere i San Domenico, Modena, nu i Kunsthistorisches Museum, Wien.

vis af ansøgninger fra hele den middelalderkatolske verden, hvori mænd og kvinder udbad sig pavelige erklæringer om, at de *ikke* var lovformeligt knyttet til en klosterorden, selvom de gennem en periode havde levet i et kloster eller endda aflagt klosterløfte. Det var muligt at opnå en sådan pavelig

annullering af et klostertilhørsforhold, hvis ansøgeren kunne bevise, at hun eller han havde afgivet løfterne under tvang, som mindreårig (hvilket på denne tid ville sige under 12 år for piger og 14 år for drenge), eller at der havde været andre irregularetter forbundet med optagelsen i klosterordenen. For Dominikanerordenen i Norden som helhed er bevaret fire sådanne annulleringssager, og to af disse har forbindelse til Roskilde Stift.

Den første ansøgning er dateret den 4. november 1469. Ansøgeren, Oluf Pedersen (*Olavus Petri*), berettede da for Det Apostolske Pønitentiarie, at han i en alder af 10 år var blevet lokket af nogle dominikanske tiggerbrødre i Århus til at træde ind i deres konvent. På grund af sin unge alder havde han ikke fuldt ud forstået, hvad klosterlivet indebar, men han fandt snart ud af, at det ikke var noget for ham. Oluf havde derfor forladt klosteret i Århus og Dominikanerordenen som helhed, hvilket han understregede var sket inden han fyldte 14 år, idet dette var minimumsalderen for, hvornår en dreng lovformeligt kunne aflægge klosterløfterne. Han ønskede imidlertid fortsat at finde sin fremtidige gerning inden for Kirken, men nu som almindelig sognepræst et sted på Sjælland, og han bad derfor om en pavelig erklæring om, at han ikke var bundet til ordenen og i stedet kunne virke som præst i den sekulære gejstlighed uden for klosterlivet. Pønitentiariet imødekom som udgangspunkt ansøgningen, dog med det forbehold, at det blev pålagt biskoppen i Roskilde at undersøge og bekræfte, at tingene nu også forholdt sig således, som Oluf havde forklaret – især med hensyn til, at han havde forladt det dominikanske klosterliv, inden han var fyldt de 14 år.⁷

Når det overhovedet var nødvendigt at ansøge Pønitentiariet om en sådan erklæring, skyldtes det ifølge Oluf Pedersen, at "...nogle af hans uvenner påstod, at han af de førnævnte grunde var en fuldgyldig ordensbroder, og at han var forpligtet til at blive i ordenen." Eftersom omtale af sådanne 'uvenner' (*emulatores*) var en standardformulering i Pønitentiarets kancellisprog, behøver det ikke at referere til virkelige modstandere, og det antydes da heller ikke nærmere, hvem disse 'uvenner' var. Men uanset om der var tale om reelle eller potentielle 'uvenner', så ville disse nok snarest være brødre i Dominikanerordenen, der kendte til hans skoletid ved klosteret i Århus. Og eftersom Oluf i mellemtiden var flyttet til Sjælland, kom klagen sandsynligvis fra et af ordenens sjællandske klostre, mest oplagt fra det førende kloster

Middelalderens dominikanere kunne tage hårde midler i brug for at drive Djævelen ud af kroppen, f.eks. ved at piske sig selv, når man kunne føle hans tilstedeværelse i krop og tanker. Især for de yngre brødre og novicer kunne ældre medbrødre hjælpe med at svinge piskan, når der skulle uddes nødvendige 'disciplineringer' for at jage Djævelen på porten. Illustrationen viser Skt. Dominikus i færd med en selvrensende øvelse. Detalje fra illustration i helgen-skrift fra 1300-tallet. The Pierpont Morgan Library, New York.



i stiftsbyen Roskilde. Hvis sagen da ikke var rejst af Roskildebispen selv, en mulighed som vi senere vender tilbage til.

Sagen om broder Jakob Mortensen af Roskilde

Dominikanerklosteret i Roskilde var med sikkerhed involveret i en tilsvarende sag elleve år efter. Den 15. oktober 1480 udstedte Det Apostolske Pönitientarie således en lignende erklæring om, at broder Jakob Mortensen ikke var tilknyttet Dominikanerordenen, og at han derfor frit kunne fortsætte sin gejstlige karriere som sognepræst. Også denne gang skete annulleringen af det hævdede klostertilhørsforhold under forbehold af, at biskoppen i Roskilde kunne stadfæste, at broder Jakobs forklaring var sand. Hvis hans beretning vittelig var sand, så er den ikke just flatterende for de danske

dominikanere og i særdeleshed ikke for brødrene i Roskilde.

Jakob kunne således forklare, at mens han som 12-årig dreng havde gået i skole i Roskilde, havde brødre fra det lokale dominikanerkloster overtalt ham til at slutte sig til dem. Han havde da boet i klosteret i to måneder, inden han havde fået nok og var stukket af. Brødrene fandt ham imidlertid og bragte ham tilbage til klosteret, hvor han blev pisket for sin opsætsige handling. Afstraffelsen havde skræmt ham nok til, at han herefter blev i klosteret et stykke tid, men i en alder af 13 år flygtede Jakob igen – dog blot for atter at blive fundet og bragt tilbage til klosteret mod sin vilje. Denne gang straffede brødrene ham ved at tage hans tøj af, lade ham kronrage og til sidst smide ham nøgen ud i vinterkulden. Forkommen fandt Jakob hjem til sin familie, der klædte ham på igen og tillod ham at fortsætte sine studier, men nu hos dominikanerbrødrene i Holbæk.

Da dette efter 2-3 måneder kom konventet i Roskilde for øre, meddelte prioren i Roskilde sine medbrødre i Holbæk, at drengen rettelig tilhørte deres konvent, og at han derfor skulle sendes de 30 km østpå til klosteret i domkirkebyen. Prioren i Holbæk måtte efterkomme påbuddet, og stakkels Jakob Mortensen var nu atter tilbage i det forhadte kloster i Roskilde. Efter to ugers ophold her blev han af brødrene tvunget til at aflægge det bindende klosterløfte, selvom han endnu ikke var fyldt de lovmæssige 14 år. Herefter fristede broder Jakob tilværelsen som dominikaner ved konventet i Roskilde i endnu et halvt år, hvorefter han nok engang til sidst valgte at stikke af; denne gang for helt at forlade ordenen og klostergerningen, med et ønske om i stedet at kunne fortsætte i en sekulær skole og her læse til sognepræst. Dominikanerne havde imidlertid umådeligt svært ved at acceptere dette, og gjorde ifølge Jakobs afgivne forklaring til pønitentiarret vedholdende krav om, at han tilhørte deres orden.⁸

Striden synes at have fortsat i mere end et årti, eftersom sagen først blev forelagt Det Apostolske Pønitentiarie, da Jakob Mortensen rent faktisk var blevet ordineret som sognepræst, hvilket tidligst kunne ske i en alder af 25 år. Eftersom der ikke findes yderligere bevarede akter i sagen, kunne det synes, at Pønitentariets erklæring formåede endeligt at få dominikanerne til at opgive rekrutteringen af den noget modvillige broder Jakob.



Dominikanerordenens klostre i middelalderens Danmark. De tre ældste konventer blev grundlagt i stiftsbyerne Lund (1222), Ribe (1228) og Roskilde (1231-34), og især husene i Lund og Roskilde fortsatte middelalderen ud som nogle af de mest indflydelsesrige konventer i ordenens nordiske provins Dacia. Kort af Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen.

Den ydre ramme for de to dominikanske erklæringsager
Som det oftest gælder med middelalderhistorie, giver kilde-situationen desværre ikke mulighed for at lade dominika-nerne i Roskilde komme til genmæle. Selvom rekrutterings-metoden over for mindreårige og ikke mindst den efter-følgende behandling af især Jakob Mortensen unægteligt stiller dominikanerne i Roskilde i et temmelig ugunstigt lys – også set med middelalderens ellers knapt så blødsødne øjne – så kan det jo tænkes, at dominikanerbrødrene i Roskil-de har haft en anden opfattelse af sagens omstændigheder. Det skal påpeges, at sagsakterne i Pønitentiararkivet ikke oplyser noget om, hvorvidt biskoppens efterfølgende under-søgelser kunne be- eller afkræfte de to ansøgers forklaringer.

Alene kan det fastslås, at biskoppen i begge tilfælde var Oluf Mortensen, der sad som biskop i Roskilde i årene 1461-1485. Han har ved begge sager været en moden herre, idet han allerede i 1441 kendes som ærkedegn ved domkapitlet i Roskilde, hvor han i 1449 var forfremmet til domprovst og siden blev valgt til stiftets biskop.⁹ Modsat mange af sine for-gængere i bispesædet vides biskop Oluf af Roskilde ikke at

have haft nogen særlige præferencer (eller anti-præferencer) for dominikanerne, så det er svært at gisne om hans indstilling til sagerne imod dominikanerklosteret i Roskilde.¹⁰ Biskoppen synes dog generelt at have gået meget op i overholdelsen af de kanoniske regler, også hvad angår klosterlivet, så det er muligt, at de to bevarede dominikanersager fra biskop Olufs embedsperiode til dels også afspejler en mere regelret linie over for 'bortløbne munke', der søgte over i sekulærløbet; ingen skulle kunne virke som sognepræst i hans stift, uden at alle formaliteterne var i orden.

Hvad angår det dominikanske konvent i Roskilde, kan kilderne faktisk give et ganske godt indblik i den pågældende periode, også hvad angår nogle af de personer, som må have spillet en afgørende rolle i forløbet.¹¹ I princippet var alle Dominikanerordenens konventer at regne for lige, men i praksis var brødrekonventet i Roskilde blandt de absolut førende i ordenens nordiske provins Dacia, der på denne tid talte tredive brødreklostre og fire nonneklostre. Meget ofte var det brødre fra Roskilde, der valgtes til de ledende poster i provinsen. Dette gjaldt bl.a. broder Mads Pedersen (*Mathias Petri*), der synes at have været en yderst toneangivende figur ved konventet i Roskilde i disse år, og som tillige fremstår som en temmelig kontroversiel og stridbar person. Da vi hører om ham første gang i 1472, er han som 'provincialprior' overhoved for alle dominikanerne i Norden.¹² I 1474 var han imidlertid blevet afsat fra embedet, men genindsattes nu atter på posten af Dominikanerordenens allerhøjeste overhoved, generalmagisteren, der ved samme lejlighed udstedte et brev, der fritog broder Mads for nogle ikke nærmere omtalte anklager. Helt sikker følte generalmagisteren sig dog tilsyneladende ikke ved udnævnelsen, idet han tillige udnævnte prioren ved klosteret i Lund som provincialvikar, i fald sagen mod broder Mads skulle udvikle sig i belastende retning.¹³ Året efter berettes det, at broder Mads da havde tjent i ordenen igennem 40 år, hvorfor han nu tildeltes benævnelsen *jubilarius*, der medførte en række privilegier.¹⁴ I 1476 blev broder Mads Pedersen "af konventet i Roskilde" igen afsat fra embedet som provincialprior, denne gang af generalmagisteren selv, hvilket ikke skyldtes Mads' modne alder, men derimod et noget umådeholdent rejseforbrug, hvilket betød, at fremtidige provincialpriorer kunne påregne at aflægge udførlige regnskaber for ordensledelsen.¹⁵ Broder Mads måtte herefter tage til takke med jobbet som lektor ved konventet i Roskilde, i hvilken kapacitet han i 1482 atter blev taget

til nåde af ordensledelsen og udnævnt til det ledende og privilegiegivende embede af provincialvikar.¹⁶ Herefter melder kilderne intet til ham.

Udover hans åbenbart lidt for ekstravagante rejsevaner afslører omtalerne desværre intet konkret om, hvad balladen omkring ham gjaldt, men det bærer tydeligt præg af at relatere sig til en samtidig magtkamp i ordensprovinsen, der kan have været national imellem provinsens danske og svenske konventer, men også meget vel kan knytte sig til et glødende ideologisk opgør, der netop i disse år udspillede sig overalt i Europa mellem to fraktioner i ordenen – og også vides at have gjort sig gældende i provinsen Dacia. Dominikanerordenen var således på denne tid præget af et intenst opgør imellem de såkaldte 'observanter', der modsat 'konventualerne' ville reformere ordenslivet til en langt strengere og mere asketisk udgave, som observanterne mente var i højere overensstemmelse med Skt. Dominikus' oprindelige idéer end sådan, som klosterlivet nu udformede sig. Bl.a. ville observanterne af med individuelle særrettigheder for de af brødrene, der besad de højeste embeder, og som ofte kom ud af de rigeste familier. Klosterdisciplinen skulle generelt efterleves langt mere nidkært, end man havde gjort længe, og fremfor alt skulle forbuddet imod spisning af svinekød iagttages; især det sidste påbud gav anledning til indædt modstand fra konventualerne.¹⁷ Netop i årene 1474-76 vides reformbevægelsen at have gået sin gang igennem Dominikanerordenens nordiske provins, hvor bl.a. konventerne i Tallinn, Viipuri, Turku, Slesvig, Haderslev, Ribe og Vejle blev reformeret.¹⁸ Det vides ikke, om forsøg på reformering også er nået til ordenens klostre på Sjælland, men broder Mads Pedersen fremstår umiddelbart ikke som én, der tilhørte det observantiske reformparti. Eftersom biskop Oluf Mortensen vides at have taget afstand fra Kirkens ydre pomp og pragt og tillige var involveret i Benediktiner- og Franciskanerordenens reformbevægelser, har konventualerne næppe fundet meget bispelig støtte i Roskilde.¹⁹

I nærværende sammenhæng er det værd at bemærke, at observanterne tillige protesterede imod tendensen til at optage stadig yngre novicer i ordenen.²⁰ Oprindeligt havde det været Dominikanerordenens politik ikke at optage novicer yngre end 18 år. Dette hang dels sammen med en klosterideologisk opfattelse af, at man før denne alder ikke kunne afgive oprigtige løfter for Gud derom, dels skyldtes det en praktisk overvejelse om, at unge mænd inden da var alt for

uuddannede til at kunne gøre nogen gavn i ordenen. Snart så man dog nødvendigheden af at supplere rekrutteringen på universiteterne med en tidlig hvervning på almindelige drengeskoler rundt om i Europa. Af frygt for at miste de bedst egnede drenge til andre klosterordener – ikke mindst franciskanerne – eller til den sekulære kirke, tillod man lovende drenge gratis undervisning på klosterskolerne under den ordning, at drengene, når de var gamle nok, skulle indtræde i ordenen; alternativt var forældrene forpligtede til at betale for det forudgående undervisningsforløb. I senmiddelalderen lod mange familier drenge helt ned til 10-årsalderen indskrive som 'oblater' (indgivne børn) i f.eks. dominikaner- og franciskanerklostre, idet klostrene da bekostede deres underhold og uddannelse. Allerede når de var blot 14-15 år ansporede ordenen drengene til at afgive noviceløfter, så de kunne sikres fra konkurrenterne, om end de stadig først var fuldgyltige medlemmer af ordenen fra det fyldte 18. leveår.²¹ Tiggerordenerne var ikke alene om denne praksis. Fra johanniterklosteret i Eskilstuna, Sverige, måtte Pønitentiarieret f.eks. behandle to sådanne sager i 1499 og 1517, hvor johannitermunkene angiveligt havde lokket unge mænd ind i deres konvent med tomme løfter om gode uddannelsesmuligheder.²²

Hvis man skal prøve at undskylde dominikanerkonventet i Roskilde bare lidt, så kan man måske forestille sig, at konventet og prioren her har ment at have haft en aftale som ovenfor beskrevet med Jakob Mortensen og hans familie. Det forhold, at Jakob efter flugten fra Roskilde forsøgte at fortsætte sin uddannelse hos dominikanerne i Holbæk, kunne i hvert fald indikere, at han ikke havde noget imod en dominikansk skolegang som helhed. Muligvis gavnede det ham heller ikke, at Dominikanerordenen i Danmark kort forinden allerede havde haft en 'friløber' i form af ovennævnte Oluf Pedersen fra klosteret i Århus, og at man nu måske søgte at dæmme op for yderligere forsøg på aftalebrud fra klosterskolernes ungdom ved at statuere et – indrømmet, nok vel strengt – eksempel med Jakob Mortensen.

Som en sidste note i sagen om den bortløbne broder Jakob kan det bemærkes, at han muligvis optræder i de bevarede kilder igen få år efter. I 1487 udnævnes en broder Jakob Mortensen således af generalmagisteren som lektor for dominikanerkonventet i Roskilde!²³ Nu er navnekombinationen *Jakob Mortensen (Jacobus Martini)* ganske vist ikke den mest usædvanlige i middelalderens Norden, men faktum er, at de nævn-

te eksempler er de eneste kendte omtaler af en dominikanerbroder af det pågældende navn i provinsen Dacia igennem hele ordenens godt 300-årige levetid i Norden. Så det fremstår som lidt af et kuriøst tilfælde, hvis to forskellige brødre af samme navn skulle optræde med tilknytning til samme konvent med blot syv års mellemrum. Hvis der vitterligt er tale om samme broder, så kan forklaringen jo være, at biskop Oluf Mortensen endte med *ikke* at stadfæste den pavelige annullering, så broder Jakob måtte fortsætte sin gerning på dominikanerskolen i Roskilde, som han så til sidst endte med selv at stå i spidsen for som lektor. Alternativt kan forholdene i Roskilde måske have været knapt så grelle som fremstillet, og i hvert fald ikke værre end at broder Jakob selv kan have valgt alligevel at ville videreføre sit dominikanske karriereforløb hér. Alt dette må dog forblive spekulationer.

Afslutning

Som eksemplerne ovenfor har vist, er arkivmaterialet i Pønitentiariet en sand skattekasse for dem, der er interesserede i Danmarks historie; danske sager kan således findes i alle kategorier af ansøgninger til Pønitentiariet. Materialet kan ikke give et dækkende indtryk af danskernes liv i middelalderen, for Pønitentiariets ansøgere henvendte sig til institutionen i ekstraordinære og som regel negative sammenhænge, hvor der var brug for et paveligt 'nådesbrev'. Størstedelen af danskerne må forventes at have levet i henhold til normerne og havde derfor ikke brug for Pønitentiariets tjenester. På den anden side er det vigtigt at huske på, at selvom Pønitentiariets kildemateriale fortæller om forskellige former for forbrydelser, er det ikke ensbetydende med, at den skyldige nødvendigvis var ond – måske snarere tværtimod. Når personer henvendte sig til Pønitentiariet efter at have begået en forbrydelse, viser det, at de alvorligt havde fortrudt deres gerninger, og ifølge Pønitentiariets nådige domsafgørelser var de nu igen blevet ordentlige kristne. Og måske endda med så meget æresoprejsning, at de kunne tilgive deres tidligere modstandere og – som det muligvis synes at være tilfældet med broder Jakob Mortensen – kunne vende tilbage til ungdomspinslernes forhadte hule og gøre dette til et bedre sted for fremtidige generationer.

Noter

1. Når arkivet indtil da havde været utilgængeligt for forskere, var det fordi man troede, at det indeholdt materiale om sager, der var omfattet af skriftemåls-hemmeligheden. Ifølge den katolske kirkes normer består skriftemåls-hemmeligheden for evigt, og derfor var det oprindeligt besluttet at holde arkivet lukket. I 1983 bestemte pave Johannes Paul II sig imidlertid for at åbne arkivet for forskere i historie, efter at man havde sikret sig, at der ikke var materiale i arkivet, som afslørede skriftemålssager. Materialet er dog stadig klassificeret som 'ømtåleligt', og af den grund kræves der en særlig tilladelse fra pønitentiarkontoret for at bruge det i dag.
2. De indgår således ikke i nogen af de traditionelle danske kildeudgivelser, som *Repertorium*, *Bullarium Danicum* eller *Acta Pontificum Danica*, der alle er udgivet længe før arkivet blev åbnet for offentligheden. Ej heller indgår de i *Diplomatarium Danicum*, der i sin nyeste udgivelsesserie er nået til perioden 1413-1439. Arkivmaterialet er dog for Danmarks vedkommende tidligere blevet behandlet med enkelte konkrete eksempler, f.eks. Per Ingesman, 'The Apostolic Penitentiary and the Nordic Countries. The Importance of a New Source Material', i *Itinéraires du savoir de l'Italie à la Scandinavie: (X^e-XVI^e siècle)*, (Paris, 2009), s. 33-49; og samme, 'Begrebet »irregularitet« i den middelalderlige kirke', i *Religionsvidenskabeligt Tidsskrift* 30 (1997), s. 95-111.
3. Om Det Apostolske Pønitentiaries historie og funktion, se Emil Göller, *Die päpstliche Pönitentie von ihrem Ursprung bis zu ihrer Umgestaltung unter Pius V.*, 2 vols. (Rome, 1907 and 1911); Ludwig Schmugge, Patrick Hersperger & Béatrice Wiggenhauser, *Die Supplikenregister der päpstlichen Pönitentie aus der Zeit Pius' II. (1458-1464)* (Tübingen, 1996); Kirsi Salonen, *The Penitentiary as a Well of Grace in the Late Middle Ages: The Example of the Province of Uppsala 1448-1527* (Helsinki, 2001); Kirsi Salonen & Ludwig Schmugge, *A Sip from the "Well of Grace": Medieval Texts from the Apostolic Penitentiary* (Washington D.C., 2009).
4. Archivio della Penitenzieria Apostolica (herefter: APA), *Reg. Matrim. et Div.* Det eneste ældre materiale, som er i behold, er dels fra årene 1409-1411, dels fra perioden for kirkemødet i Basel i årene 1438-1442 (APA, *Reg. Matrim. et Div.* 1, 2 og 2bis).
5. Om Pønitentiariets kilder, se Salonen & Schmugge 2009, s. 3-7 og 17-20.
6. Om *de declaratoriis* ansøgninger, se Salonen & Schmugge 2009, s. 49-56.
7. APA, *Reg. Matrim. et Div.*, vol. 17, fol. 256v / *Diplomatarium Ordinis Predicatorum Dacie* (herefter: DOPD) 1469 4/11), udg. online af J.G.G. Jakobsen (2005 ff.) på <http://www.jggj.dk/DOPD.htm>.
8. APA, *Reg. Matrim. et Div.*, vol. 30, fol. 176r-v / DOPD 1480 15/10.
9. Thelma Jexlev, 'Oluf Mortensen Baden', i *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., vol. 1 (København, 1979), s. 348-349.
10. Om forholdet mellem domkapitel og dominikanerkloster i Roskilde, se

- Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, 'Broder Johannes Nyborg. Fokus på Roskildes dominikanske biskop', i *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2007, s. 151-164.
11. Om dominikanerklosteret i Roskilde generelt, se Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, 'Om det dominikanske prædikebrødre-kloster i Roskilde', i *Historisk Årbog for Roskilde Amt* 2006, s. 59-92
 12. *Diplomatarium diocesis Lundensis*, udg. af L. Weibull (Lund, 1900-39), vol. IV nr. 183 / DOPD 1472.
 13. *Handlingar rörande Dominikaner-Provinsen Dacia* ('Historiska Handlingar' vol. 18:1), udg. af K.H. Karlsson (Stockholm, 1901), kap. IV:1 nr. 3-5 (s. 9-10) / DOPD 1474 8/6, DOPD 1474 9/6.
 14. Handlingar IV:1 nr. 15 (s. 11) / DOPD 1475 21/3.
 15. Handlingar IV:1 nr. 41 (s. 15) / DOPD 1476 19/5.
 16. Handlingar IV:3 nr. 24 (s. 27) / DOPD 1482 3/10.
 17. Gabriel M. Löhr, 'Die Kapitel der Provinz Saxonien im Zeitalter der Kirchenspaltung 1513-1540 (Einleitung)', i *Quellen und Forschungen zur Geschichte des Dominikanerordens in Deutschland* vol. 26 (1930), s. 1*-79* (her s. 3-4* og 31-35*).
 18. Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen, 'Dominican observance to poverty – Ideals and practice of a mendicant reform movement in late medieval Northern Europe', i *Poverty, Society and the Sacred*, red. C. Mews & A. Welch (under udgivelse).
 19. Jexlev 1979.
 20. Löhr 1930, s. 31*.
 21. William A. Hinnebusch, *The History of the Dominican Order: Origins and Growth to 1500* vol. 1 (New York, 1966), s. 317-326.
 22. Sara Risberg and Kirsi Salonen (red.), *Auctoritate Papae. The Church Province of Uppsala and the Apostolic Penitentiary 1410-1526*. *Diplomatarium Suecanum*, Appendix. *Acta Pontificum Suecica II, Acta Poenitentiarie* (Stockholm, 2008) indledning s. 135 og dokumenterne nr. 361 (27.5.1499) og 434 (13.5.1517).
 23. Handlingar IV:4 nr. 1-2 (s. 30) / DOPD 1487 10/6, DOPD 1487 11/6.

Det skandinaviske naturforskermødes udflugt til Roskilde 1847

Et billede og dets historie

Af Gorm Bruun Hansen og Claus Helweg Ovesen

I den nye udstilling på Roskilde Museum hænger et meget interessant og nationalt betydningsfuldt maleri fra 1895: "Det skandinaviske Naturforskermødes udflugt til Roskilde 1847" af Erik Henningsen. Det er fint indrammet i en gulddalderamme og måler 77 x 69 cm.¹

Festsalen i Københavns Universitets hovedbygning på Frue Plads er udsmykket med 7 store vægmalerier, der skildrer vigtige begivenheder i universitetets historie. Kommer man som roskildenser i festsalen, er der et af disse billeder, som straks tiltrækker sig ens særlige opmærksomhed. Motivet er nemlig fra Palæets gård ved siden af domkirken. Man ser en del af Palæets vestlige fløj og videre over til domkirkens sydside med en del af koret, Fredrik den 5.s kapel med den karakteristiske kuppel og kirkens sydlige tårn. Hele sceneriet er svøbt i et smukt sommeraftenlys. I gården er mange fint klædte herrer forsamlede lyttende til en taler på den flagsmykkede talerstol.

Ligheden med maleriet i Roskilde-eje med samme titel er slående, men alligevel er der en del forskelle.

Motivet for billederne er velkendt og skildrer en fest, der afsluttede en udflugt til Roskilde for det nordiske naturforskermøde, som holdtes i København i juli 1847. Billedet er gengivet og beskrevet mange gange i forbindelse med Københavns Universitets historie, dansk videnskabs historie, og pga. stedet er det også med i fremstillinger af Roskildes historie, bl.a. med en fin omtale i "Jul i Roskilde" 1946.

I det følgende vil vi redegøre for historien bag Roskilde-versionen samt undersøge forskellene mellem de 2 versioner.

Det var en testamentarisk gave i 1987, som gjorde, at billedet kom i kommunens eje. I de første år derefter hang det på borgmesterens kontor, efter udflytningen af rådhuset til Køgevej er det indgået som en del af Roskilde Kommunes Kunstforenings kunstværker, som kan ophænges eller udstilles i kommunens institutioner, evt. på skift. Det er oplagt,



Claus Helweg Ovesen, f. 1945, cand.scient. (biologi). Har arbejdet i stat, amt, Kalundborg Museum samt RUC med naturfredning og natur- og kulturvejledning. Desuden frivilligt arbejde indenfor naturvejledning og kunstformidling.



Gorm Bruun Hansen, f. 1947, pens. gymnasielektor. Lokalhistorisk forfatterskab.

at et kunstværk med dette emne og denne scene hører godt hjemme i Roskilde, når nu det endelige – egentlige – kunstværk ikke kan flyttes fra Københavns Universitet.

*Erik Henningsen:
Naturforsker mødets
udflugt til Roskilde,
14/7 1847. (77 cm x 69
cm). Skitse. 1895.
Tilhører Roskilde
Museum. Foto: Trine
Sejthen, ROMU.*

Gavegiveren var enken efter Vagn Jensen (1901-1984), som indtil 1969 var den sidste direktør for Roskilde-virksomhederne The Dominion Belting og Hans Winthers garverier. Han var meget aktiv indenfor rosporten og spejderbevægelsen i Roskilde og på landsplan.² Vi ved ikke, hvordan billedet er kommet fra maleren Erik Ludvig Henningsen til Vagn Jensen.





Universitetsfestsalens udsmykning

Universitets nuværende hovedbygning, som blev tegnet af Peder Malling, stod færdig 1836, hvorefter man begyndte at diskutere dens udsmykning, hvilket blev en langvarig affære. 1843 blev det afklaret, at forhallen skulle udsmykkes først, og i 1853 havde malerne Constantin Hansen og Georg Hilker samt billedhuggeren H. W. Bissen afsluttet den kunstneriske udsmykning af forhallen og trapperummet med

*Erik Henningsen:
Naturforsker mødets
udflugt til Roskilde,
14/7 1847. Københavns
Universitets festsal,
(390 cm x 445 cm),
1896.*

Københavns Universitets nybygning, gouache af P. C. Rosengreen, 1860.



klassisk inspirerede skildringer af videnskabernes og kunstens guder Pallas Athene og Apollon fra den græske mytologi.

Derefter gik man i gang med festsalen, men det kom til at vare mange år med en del kommissionsarbejde og diskussi-



Universitetets forhal og trapperum med Constantin Hansens og Georg Hilkers malerier samt H. W. Bissens skulpturer. Kunst på Københavns Universitet, s.4-5.

oner. Vilhelm Marstrand, som da havde malet de 3 store billeder i Christian d. Fjerdes kapel i Roskilde Domkirke, færdiggjorde i 1871 hovedbilledet over talerstolen forestillende Universitets indvielse 1479. Han var forberedt på at male yderligere 2 billeder, men døde, hvorefter hans elev Carl Bloch malede de 2 felter med Hans Tausen, som beskytter biskop Roskildebispen Joakim Rønnow, og Tycho Brahe, som modtager den skotske konge Jakob VI på Hven. De 2 malerier blev færdige henholdsvis 1876 og 1878³. Så manglede de 2 korte endevægge, men nu gik arbejdet igen i stå trods flere kommissioner og forslag, bl. a. fremkommet i forbindelse med jubilæumsåret 1879.

I 1883 nedsatte Konsistorium et udvalg til at finde en løsning på de resterende murflader. Det kom til at bestå af filologen J. L. Ussing, historikeren Edvard Holm og kunsthistorikeren Julius Lange. De foreslog en åben konkurrence, da der ifølge udvalget var mange talentfulde malere, som kunne påtage sig det ønskede figurmaleri i stort format. Konkurrencedeltagerne skulle melde ind med skitser til følgende 4 emner fra universitetets og den danske videnskabs historie: a) Studenternes indsats under Københavns belejring 1658-59, b) den unge Peder Schumacher, senere kendt som Griffenfeldt, c) Holberg overværer prøver på Den politiske kandestøber, samt d) "Modtagelsen ved Landingsbroen af de norske og svenske Naturforskere ved det nordiske Naturforskerskermøde 1847 i København". Således skulle alle universitetets fakulteter være dækkede med billedemner.

Konsistorium mente derimod, at man kunne undvære konkurrencen og lade Carl Bloch udføre alle 4 malerier. Denne tilbød at male Schumacher-billedet, men ikke flere. Det færdiggjorde han i 1888, hvorefter der blev udskrevet konkurrencer om de sidste tre med nye bedømmere og med faldende interesse blandt kunstnere for at deltage. Vilhelm Rosenstand fik så tildelt de to første opgaver og gjorde dem færdige i 1890 og 1892.

Det afsluttende billede

Det gav nu ikke længere nogen mening at udskrive en åben konkurrence om det sidste motiv med naturforskerskermødet. I 1893 fik rektor de tre ovennævnte professorer til at redefinere emnet for det tilbageværende maleri til en scene fra naturforskerskermødet 1847 hvor "hele Mængden af Datidens nordiske Berømtheder på Naturvidenskabernes Omraade havde været repræsenteret. " Udvalget skulle også pege på de



Universitetets festsal i dag.

kunstnere, man ville indbyde. På rektors koncept til henvendelsen til de tre professorer er 6 kunstnernavne nævnt lidt sjusket: P.S. Krøyer, Erik Henningsen, F. Henningsen, Jerndorff, Carl Thomsen samt Helsted. Tuxen, som ikke var nævnt på "dosmersedlen", takkede ja, Thomsen nej, Jerndorff opstillede nogle betingelser bl.a. længere tid for at deltage, medens Krøyer meddelte, at han ville forsøge.

30/4 1894 meddelte rektor de 3 udvalgsmedlemmer Ussing, Holm og Julius Lange, at han havde "...rettet en henvendelse til de Herr. figurmaler E. Henningsen, professor F. Henningsen, professor Jerndorff, genremaler Krøyer, genremaler C. Thomsen og professor L. Tuxen om i den anledning at deltage i en konkurrence over emnet "En Scene fra det store skandinaviske Naturforsker møde i Kjøbenhavn 1847," saaledes at scizzer, der for hver kunstner honoreres med 500 kr., ville være at indsende til udvalget inden dette aars udgang." Forinden var der blevet afsat 3000 kr. på finansloven til udførelse af den sidste udsmykning af festsalen.

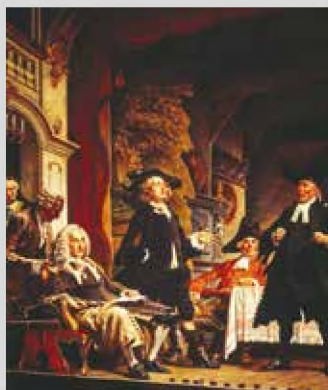
Kultusministeriet og rektor nedsatte allerede 25/1 1895 endnu et bedømmelsesudvalg til at vurdere de indkomne skitser til det sidste billede. Der drejede sig om de ovenfor nævnte professorer Ussing, Holm, Julius Lange og som nye kunstmalerne Otto Bache og Julius Exner.

Ussing indkaldte som ældste medlem til møde 2/2 kl. 14.00 i festsalen. Her nåede de 5 mænd hurtigt frem til følgende konklusioner:

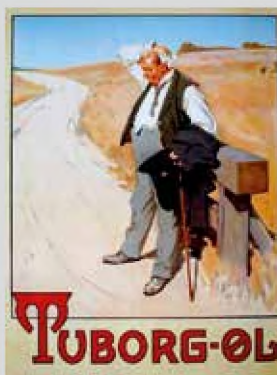
"...tillader udvalget sig at foreslå konsistorium at overdrage udførelsen af maleriet til hr. Erik Henningsen, dog således at festtalen ikke bliver Grundtvig men H.C. Ørsted. Tillige forventes det, at kunstneren vil tage hensyn til de bemærkninger, som de kunstnere, der var medlem af udvalget, måtte gøre, og med hensyn til valget af de personer, der skulle partitionere, conferere med de af Konsistorium dertil forordnede medlemmer".

"Tillige måtte det ønskes, at...vel genreagtige på enkelte steder i billedet kunne blive trængt tilbage og kunstneren anmodes med hensyn till visse dele af kompositionen – særlig den venstre side af forgrunden – at rådføre sig med... Et mindretal af udvalget (Lange) fandt, at professor L. Tuxen i sin indsendte skizze bedst havde truffet emnets betydning og den tone som kunne anstås i et billede på denne plads."⁴

Rektor og konsistorium bifaldt allerede 5. februar 1895 udvalgets indstilling og anmodede Erik Henningsen at samarbejde med professor Ussing fra udvalget om billedets endelige version. Faktisk havde kun Erik Henningsen og L.



De syv vægmalerier i festsalen.



Fire af Erik Henningsens kendte malerier.

Tuxen indsendt konkurrencebidrag, Tuxen endda først 4. januar 1895.

Det er altså på grundlag af billedet i Roskilde-eje, som også må siges at være et særdeles grundigt forarbejde, at Henningsen vinder opgaven med det store billede af naturforskermødet i festsalen.

Erik Henningsen gik derefter i gang med det endelige maleri på festsalens væg. Han rekvirerede adskillige malerier og buste af de deltagende personer fra de 3 lande – stort set alle var jo nu døde. Udgifterne til transport af de lånte værker betalte universitetet sammen med opvarmning af salen om vinteren og etablering af stillads inde i salen. Sommeren 1896 kunne maleriet så præsenteres offentligt.⁵

Erik Ludvig Henningsen (1855-1930) var i sin samtid en meget kendt og anerkendt maler og illustratør. Han var en naturalistisk figurmaler, dvs. at motiver med mennesker dominerer hans arbejder. Hans produktion er stor, og en del af hans billeder er i dag nok mere kendte for deres motiv end for deres kunstner – det gælder f.eks. "En agitator på Fælled", "Foredrag på Askov Højskole" og "Sat ud".

Det er klart, at en opgave som udsmykningen af universitetets festsal med et billede i monumentalformat kun er blevet tilbudt kendte kunstnere, der allerede havde vist evner indenfor figurfremstilling som f.eks. Laurits Tuxen, P.S. Krøyer og netop Erik Henningsen. Denne må siges lidt uretfærdigt at være gledet bagud i kunsthistorisk anseelse. Hans billeder er både dygtigt malede og viser ikke sjældent social forståelse og undertiden også humor, som f.eks. i hans i dag nok mest kendte værk "Den tørstige mand", som stadig bruges som reklame af Tuborg. For universitetsbilledets vedkommende må man bl.a. beundre det liv, Henningsen formåede at give de afdøde hædersmænd på det store billede, og hans opfindsomhed i valg af omgivelser og komposition.

Naturforskerudflugten 1847

De skandinaviske naturforsker møder blev holdt fra 1839 på skift mellem de 3 lande startende med Göteborg. Derved var de udtryk for den voksende skandinaviske fællesskabsfølelse, hvor sårene fra Englandskrigen, Kiel-freden og tabet af Norge til den svenske konge var ved at heles. Møderne var selvfølgelig også udtryk for naturvidenskabernes voksende betydning i tiden.⁶

Parallelt hermed blomstrede den politiske skandinavisme. Højdepunktet her var studentermødet i København i juni

1845, hvor ca. 500 svenske og norske studenter deltog. Orla Lehmann holdt en af sine begejstrede taler i Christiansborg Ridehus, hvor han piskede stemningen op. Samme Lehmann holdt i øvrigt også en stor tale ved afslutningen på naturforsker mødet 1847. Skandinavisk Selskab blev dannet 1843 med H.N. Clausen og Carl Ploug som ledende skikkelser. Disse to blev også drivende kræfter i udflugten til Roskilde 1847 og holdt begge taler under middagen i Palægården.

Naturforsker møderne kom meget tøvende i gang, da de ledende svenske og norske naturvidenskabsmænd var noget afvisende, men møderne 1840 i København, 1842 i Stockholm samt i Christiania i 1844 fik større og større tilslutning og succes. Alle var med stor kongelig bevågenhed og støtte, og det selskabelige islæt viste sig at være vigtigt, bl.a. med en del udflugter, sammenkomster og middage. De ledende personer var H.C. Ørsted fra Danmark, kemikeren Jens Jacob Berzelius fra Sverige og astronomen Christopher Hansteen fra Norge.

I 1847 satte København alle sejl til, da man mødtes 12-18. juli. Der blev afholdt fælles sessioner i Universitetets festsal samt 6 sektioner i forskellige auditorier på universitetet, på Polyteknisk Lærerranstalt og i Botanisk Have. De splinter nye etableringer Tivoli og Casino blev vist frem for gæsterne flere gange.

I alt deltog 468 i naturforsker mødet, 275 danskere, 91 svenskere, 34 nordmænd, 68 fra Slesvig-Holsten samt 8 fra andre



De svenske og norske studenter ankomst til studentermødet i København 1845. Jørgen Sonne 1847.



*Festklædt publikum i Palægården til Operakonzert med spising.
(Foto: Claus Helweg Ovesen).*

lande. De fleste danskere var selvfølgelig fra København, men fra Sjælland udenfor København mødte 29, heraf 5 fra Roskilde: lægerne A. Gøriche og Chr. Reck, begge boende på Bidstrupgård altså Sct. Hans, den kendte Roskilde-læge C. K. Schiøtz, justitsråd og conchyliolog H. D. Grove, samt adjunkt ved Roskilde Katedralskole P. D. Broager. Denne var elev af H. C. Ørsted og senere del af hans omgangskreds. Han var en anerkendt lærer i matematik og tysk, selvom han åbenbart kunne være noget kantet. P. D. Broager, som var krøbling p.g.a. en voldsom ulykke i barndommen, var en kendt og meget aktiv borger i Roskilde.⁷ Derimod deltog ingen fra den øvrige del af det område, vi senere kender som Roskilde Amt.⁸

Den skandinaviske Forening ved dets formand, den kendte teolog og nationalliberale politiker H. N. Clausen, inviterede hele selskabet til Roskilde. Byen var på det tidspunkt et slags politiske centrum med de rådgivende stænderforsamlinger, som var den nationale og liberale oppositions håb om en demokratisering af landet. I byen foregik også andre politiske aktiviteter og møder i samme periode. Roskilde var også symbol på en århundredlang tradition med domkirke, kongebegravelser m.m., herunder "unionsdronningen" Margrethes sarkofag. Blot en måned før var kongeriget (og

Skandinaviens) første jernbanelinje indviet af Christian d. 8., et symbol på fremtiden. Det gjorde også transporten af de mange deltagere lettere og hurtigere.

Onsdag d. 14. juli⁹ forlod deltagerne København kl. 16.30 og ankom til Roskilde Station 17.30. Der var festligt modtagelse ved den lokale sangforening. Derpå gik man til Domkirken, hvor der igen var taler og sang samt turistomvisning, hvorefter der blev tid til lidt spadsering "i omegnen". Deltagerne samledes så i den festligt udsmykkede Palægård, hvor der var dækket op til middag med vine. H.N. Clausen bød velkommen, Under middagen sang man tre til lejligheden digtede sange, bl.a. en munter drikkevis af N. F. S. Grundtvig, som også holdt en vittig tale om forholdet mellem naturforskere og historikere. Der var 9 andre taler, som alle mandede ud i skåler. Naturforskerne var i absolut mindretal blandt de talende skønånder. Således var H. C. Ørsted ikke på talerstolen. Grundtvig og nogle andre måtte bryde op for at nå det ordinære tog kl. 21.00, medens de øvrige lige nåede en ekstra spadseretur i den dejlige sommernat, inden de tog ekstratoget til København ved midnatstid. Ifølge Berlingske Tidende var der ca. 600 deltagere i udflugten incl. gæster og damer. De har fyldt godt i Palægården. Forberedelserne til turen og festen i Roskilde hører vi intet om, men de må have været betragtelige.

Berlingske Tidende slutter sit lange og fyldige referat af udflugten til Roskilde: *"Saaledes endte da denne Fest, der i enhver henseende var særdeles smukt arrangeret og begunstiget af det deiligste Sommervejr, og den ved samme herskende munterhed, Gemytlighed og Loyalitet vil vist skaffe den en varig Plads blandt de mange – de haabe vi – behagelige Minder, som vore Gjester medbringe herfra til deres Hjem."*¹⁰

Erik Henningsens konkurrencebidrag

Efter at vi har undersøgt Erik Henningsens maleris tilblivelse og fortalt om naturforskermødets udflugt til Roskilde, kan vi nu sammenligne de to versioner. Herunder kan vi inddrage det andet konkurrencebidrag af L. Tuxen samt et antal bevarede og kendte skitser fra Henningsens hånd.

Henningsens maleri fra 1894, der som nævnt er i Roskilde kommunes eje, er utvivlsomt det, som han vinder universitetsopgaven med. Sammenligner man med Tuxens tegning af Ørsted og hans følges modtagelse af det nordiske mødes gæster, forstår man – måske lidt bagklogt – hvorfor det er Henningsen, der vinder. Man kan for så vidt sige, at det er



*Laurits Tuxens udkast
til udsmykning i
Universitetets festsal,
1895. Danmarks
tekniske Museum.*

Tuxen, der mest direkte kommer med et bud på udformning af det oprindeligt formulerede motiv med Ørsted i spidsen for dansk modtagelse af den svenske kemiker Berzelius og de øvrige, nordiske deltagere til mødet. Dette blev også fremhævet af én af bedømmelsesudvalgets 7 medlemmer, der pegede på Tuxen til at udføre billedet i festsalen. Men der har åbenbart hos flertallet været stemning for at gå videre med Henningsens grundigt udarbejdede forslag. Han havde bemærket, at konkurrenceoplægget var blevet bredere formuleret og ændret den skildrede begivenhed fra at være det officielle naturforsker møde til at være den sociale udflugt og fest og dermed flyttet scenen fra København til Roskilde.

Henningsen har med det valgte motiv en smuk – geografisk og historisk korrekt – scene for sit billede og mulighed for at samle de mange personer med fælles opmærksomhed rettet mod en taler, som det er tilfældet. Som roskildenser

kan man kun glæde sig over, at Palæets vestfløj og domkirkens sydside i juli-aftenens sol bliver ramme for skildringen. Skandinavismen bliver ligeledes trukket frem dels med de 3 faner, heraf de norske og svenske med unionsmærker i hjørnerne, dels med gravkirken for Margrethe, skaberen af Kalmarunionen.

Roskildebilledet er så grundigt udarbejdet, at man knapt nok vil kalde det en skitse. Der er tale om et gennemført, første udkast til universitetsbilledet. Hovedelementerne i motivet med forsamlingen ved bordene lyttende til en taler på den flagsmykkede talerstol, udsigten til en del af Palæet og videre til domkirken er da også brugt stort set uændret i det store universitetsbillede.

Allerede under arbejdet med Roskildebilledet må Henningsen have været grundigt bekendt med festen og dens deltagere. Mange af personerne har således tydelig portrætlighed: Ørsted, Grundtvig, Jap. Steenstrup, J. F. Schouw, norske Hansteen i forgrunden til højre m.fl. Forud for Roskildebilledet må der formodes at være gået tegnede og måske også malede, løsere skitser, som desværre ikke synes bevaret, og som vi i hvert fald ikke har fået kendskab til. På vejen mod det store billede har Henningsen derimod flere skitser til både dele af kompositionen og mange portrætforarbejder.

Det genremæssige nedtones

I detaljerne er der ændret en hel del fra Roskilde-billedet til det store i universitetssalen, således som Henningsen også fik instruks om af bedømmelsesudvalget. Han skulle konsultere de 2 malere i udvalget samt de dertil udpegede videnskabsmænd fra universitetet. Resultatet blev, at Henningsen indskrænkede antallet af deltagere fra ca. 30 på udkastet til 25 på det færdige resultat. Til gengæld er det muligt at identificere alle 25, medens en del af de 30 på skitsen kun er let skitserede uden portrætlighed.

Henningsen havde fra bedømmelsesudvalget fået instruks om at nedtone det genremæssige i vinderforslaget fra 1894, hvilket medførte forsvinden af ret charmerende detaljer som den vinskænkende herre, der fylder godt til højre i forgrunden, af de to små blomsterpiger i hvide kjoler i mellemgrunden og tre glade studentersangere med sorte huer i baggrunden foran den nordligste kvist på Palæets vestfløj. I forgrunden forsvinder det ene bord næsten, og nogle af hovedpersonerne grupperes så om kun et bord. Dannebrog, som vejede fra domkirkens ene tårn på Roskildebilledet, for-

FORTEGNELSE OVER PORTRÆTERNE PAA NATURFORSKERMØDET



svinder. De lidt rå udendørsstole og bænke erstattes af finere selskabsstole. Til gengæld sætter Henningsen blomster på bordet og planter et ekstra træ foran Palæets vestfløj. Men alt peger på at fremhæve de 25 portrætterede.

Den nordiske faneborg omkring talerstolen kommer til at fylde mere i universitetsbilledet og placeres her på begge sider af talerstolen. I såvel Roskilde- som Universitetsbillederne har Henningsen malet sin baggrund med domkirken og Frederiks V's kapel set fra et lidt højere stade end selve Palægården. Man ser således tydeligt det halvrunde østvindue i Harsdorffs bygning, som faktisk ikke kan ses, når man står midt i gården.

Persongalleriet

Erik Henningsen var jo blevet pålagt at konferere med udvalgte videnskabsmænd fra Universitetet om, hvem der skulle portrætteres og hvordan, og vi kan tydeligt se resultaterne heraf. Det er muligt at identificere 25 personer på Universitetsbilledet, bl.a. takket være en "nøgle", som blev offentliggjort i tidsskriftet Fremtiden kun 1 år efter billedets afsløring, og som derfor må være lavet af eller godkendt af maleren.¹¹ Der er færre personer, som kan identificeres på Roskilde-billedet, men alle disse kan genfindes på Universitetsbilledet.

Der har givetvis været et ønske om, at de gæstende broderlande blev repræsenteret på billedet med nogle af deres naturvidenskabelige berømtheder. Fordelingen mel-

"Nøgle" til identifikation af personerne på maleriet (Syv fotografavurer).



Kemikeren Jacob Berzelius (1779-1848) var også internationalt den kendteste af de svenske deltagende videnskabsmænd og får derfor en fremtrædende plads i kompositionen. Skitsen med ham, F. G. Sibbern og Jap. Steenstrup er især interessant, fordi Berzelius i forgrunden, der på mødets tidspunkt er 68 år, på skitsen nærmest ser lidt ældre ud, mens han i universitetsbilledet forynges skønmæssigt 10-15 år og bl.a. her optræder med fuld hårpragt, mens han på skitsen er skaldet. Også Steenstrup ser på skitsen lidt yngre ud, men det er ikke så udpræget.

lem de skandinaviske lande af personer på billedet er som venteligt noget skæv til Danmarks fordel med 16 danske, 6 svenske og 3 norske, men det svarer nogenlunde til nationalitetsfordelingen til selve naturforsker mødet i København.

Grænserne mellem fagene var dengang ikke så skarpe, men vi kan nogenlunde fordele dem således:

1 fysiker (H.C. Ørsted), 2 kemikere (bl.a. svenskeren Berzelius), 1 astronom (nordmanden Christoffer Hansteen), 2 geologer (danskerne Forchhammer og Johnstrup), 3 botanikere (bl.a. J. F. Schouw og svenskeren d'Agardh som senere bliver teolog og biskop), 4 zoologer (bl.a. Japetus Steenstrup med bredt virke, også indenfor arkæologi og mosegeologi), 7 medicinere samt 1 antropolog.

Det er interessant og særdeles karakteristisk, at vi på billedet også møder andre end naturvidenskabsfolk, nemlig fi-



På en anden skitse er J. F. Schouw og D. F. Eschricht (set fra ryggen) i centrum. Man fæster sig ved sidstnævntes skaldede isse, som i universitetsbilledet er fuldt dækket af hår. Til højre optræder en ung kvinde, som tydeligt hører til serveringspersonalet. Hun var ikke med i konkurrencebilledet, og hun forsvinder igen i universitetsbilledet, nok som reaktion på bedømmelsesudvalgets ønske om at nedtone "det vel genremæssige", men måske også fordi hun optager plads, som der øjensynlig er brug for til afbildning af de naturvidenskabsfolk, som man vil have med.

losoffen Sibbern og 3 teologer: mødets vært H. N. Clausen, som også var politiker, svenskeren J. H. Thomander samt selvfølgelig N.F.S. Grundtvig. Flere af naturvidenskabsmændene gjorde sig også stærkt gældende på andre områder, således f.eks. J. F. Schouw, som var en af de nationalliberales politiske førere og fremtrædende både i Stænderforsamlingerne i Roskilde 1835-1848 og i Den grundlovgivende Rigsforsamling 1848-49. Vi er stadig i romantikkens tid, hvor grundtanken er enheden mellem natur og ånd. Titlen på Ørstedes filosofiske hovedværk er netop "Ånden i naturen" fra 1849. Nogle af disse "humanister" deltog også i de videnskabelige konferencer. Desuden har vi set, at arrangementerne, bl.a. festtalerne, også blev præget af den politiske situation: skandinavismen og den gryende liberale opposition mod enevælden.



Også H. C. Ørsted optræder på universitetsbilledet noget forynget i forhold til et samtidigt fotografi fra tidspunktet for naturforsker mødet. Det er udtryk for tilladelig kunstnerisk frihed fra Henningsens side, når der nu er gået 50 år efter den afbildede begivenhed.

Henningsen fik af bedømmelsesudvalget direkte instruks om at sætte H.C. Ørsted på talerstolen i stedet for Grundtvig. Det kan vel kaldes en uskyldig historieforklækning at erstatte Grundtvig som taler med Ørsted, der så absolut var naturforsker mødets hovedperson. Grundtvig talte som nævnt ved festen i modsætning til Ørsted. Henningsen placerer derefter Grundtvig siddende nede blandt tilhørerne. 50 år efter selve den skildrede begivenhed syntes det åbenbart berettiget og naturligt at stille Ørsted på talerstolen i en malerisk skildring, der skal hylde og begivenheden og naturvidenskaben.

På universitetsbilledet er den svenske kemiker Berzelius rykket helt frem i forgrunden til venstre og den norske astronom C. Hansteen til højre ved talerstolen. Vigtige danskere har dog også fine pladser, bl.a. Ørsted på talerstolen, botanikeren og den fremtrædende politiker J. F. Schouw og den alsidige zoolog Japeteus Steenstrup ved bordet i forgrunden. På Roskildebilledet er det formodentlig Hansteen, som sidder helt fremme i forgrunden til højre med en norsk orden, og man ser Steenstrup og Schouw ved bordet til venstre, hvor også Berzelius sidder, men her ikke på en nær så fremtrædende plads, som på universitetsbilledet.

Fra skitser til færdigt maleri

Vi kan på flere punkter følge Erik Henningsens arbejde med den endelige udformning af Universitetets billede ud fra bevarede skitser. Mens vi som nævnt ikke er stødt på nogen af Henningsens formodentlige tidlige skitser forud for indleveringen af udkastet fra 1894 (Roskildebilledet), så er der som forventet mange forarbejder efter 1894 på vej frem mod det store billede i universitetets festsal. Henningsen fik jo også på universitetets regning tilsendt mange portrætter i denne fase.

Forarbejderne falder i tre grupper:

Hele kompositionen i form af dels Roskilde-billedet og dels et senere, mindre forarbejde på Frederiksborgmuseet, som ikke er afbildet her. Dette billede er Henningsens endelige skitse, hvor han viser, hvorledes han har opfyldt bedømmelsesudvalgets henstillinger. Det er stort set identisk med det endelige resultat i Universitetets festsal og må formodes at være det umiddelbare forlæg for udførelsen af billedet i stort format i salen.

Skitser til dele af kompositionen med flere personer og "bi-personer".



Geofysikeren og astronomen Christopher Hansteen har med rette en fremtrædende plads til højre i forgrunden af både Roskilde- og Universitets-billedet. Han er nok den berømteste af de deltagende norske naturvidenskabsfolk.

Chr. Hansteens datter Aasta Hansteen (1825-1908) var maler og kvindesagsforkæmper. Hun har udført et velkendt portræt af faderen i fornem dragt og rigt prydet med ordner. Dette billede, som i dag er i Nasjonalgalleriet, har Henningsen åbenbart kendt, for han har malet en meget levende kopi af Hansteens ansigt efter datterens portræt. Henningsen har skrevet navnet på den portrætterede med rødt øverst til højre – denne praksis med at anføre navnene ser man i næsten alle hans forarbejder til universitetsbilledet. Men mærkeligt nok har han så alligevel ikke brugt sin egen kopi som forlæg for Hansteen-afbildningerne hverken i Roskilde- eller universitetsbilledet, hvor Hansteen ses i profil og genkendes bl.a. på den kraftige næse. Det har desværre ikke lykkedes at finde Henningsens forlæg for disse afbildninger af ham.



Dette dobbeltportræt af teologen H.N. Clausen (t.h.) og zoologen J.C. Schiødtte (t.v.) kan tænkes at være baseret på de 2 samtidige, fotografiske portrætter.

Roskilde Museum ejer en portrætskitse med lægen C. E. Fenger og to andre personer, som imidlertid ikke kom med på universitetsbilledet. Det viser, at beslutningerne om, hvem der skulle med på det store billede, øjensynlig ikke har været helt afsluttet, efter at Henningsen fik overdraget opgaven.



Henningsens mange portrætskitser virker for næsten alles vedkommende levende og prægnante – de viser hans dygtighed som figur- og portrætmaler, idet han med næsten 50 års afstand har været henvist til at arbejde efter samtidige eller lidt senere afbildninger af personerne: malerier, tegninger, grafik eller samtidige fotografier.

Afslutning

Hermed slutter ringen. Det er klart, at “Roskilde-billedet” må være den skitse, som Erik Henningsen indsendte til konkurrencen, og som han vandt opgaven på. På den endelige version i København kan man se, at bedømmelsesudvalgets indvendinger tydeligvis er fulgt: H. C. Ørsted står på talerstolen, medens Grundtvig er forvist til en siddeplads længere tilbage. De deltagende naturforskere er bedre promoverede, det genremæssige – “folkloristiske” – islæt er minimeret.



Det er interessant, hvordan billedets tema gradvist ændres: det oprindelige konkurrenceudspil pointerede, at maleriet skulle skildre modtagelsen i Københavns havn, næste udspil udvidede mulighederne til noget fra naturforsker mødet 1847, hvorefter Erik Henningsen flyttede scenen til Roskilde med festen. Derved opnåede han en helt anden scenografi, større muligheder for variation, mulighederne for at inddrage andre personer samt placering af begivenheden i en historisk, national tradition med domkirke, kongebegravelser, kongeligt palæ samt dansk sommernat. Universitetet måtte så holde lidt igen og pointere, at det var en naturvidenskabelig meget betydelig og seriøs begivenhed!

Litteraturliste

- Roskilde bys historie II 1536-1850*, 1998 (afsnittet skrevet af Claus Bjørn)
- Københavns Universitet 1479-1979*, bd. IV, 1980
- Aarsskrift for Københavns Universitet 1895-96*
- Dan Ch. Christensen: *Naturens tankelæser. En biografi om Hans Christian Ørsted*, 2009
- Ada Bruhn Hoffmeier: *Artibus Ingenuis. Roskilde katedralskole gennem tiderne*, 1965
- Kundskabens huse. Kunst på Københavns Universitet*, 2002 (med artikel af Hannemarie Ragn Jensen: "De ældre udsmykninger i Københavns Universitets hovedbygning", s. 7-118)
- Haandbog for Studenter, 1919-20*, udgivet af Studenterrådet, 1919 (med artikel af Francis Beckett: "Malerierne i Universitetets Solemnitetssal", s. 38-50, incl. gengivelse af "nøglen")
- Syv Fotogravurer efter de historiske Billeder i Universitetets Festsal*. Fremtiden. Udgivet med Universitetets og Kunstnernes Tilladelser. 1897
- Jul i Roskilde*, 1946 (med artikel af Otto Andrup)
- Forhandlinger ved de skandinaviske Naturforskere femte Møde, der holdtes i Kiø*

Københavns Universitet ejer et af de bedste portrætstudier af 8 personer, heriblandt kemikeren Jacob Berzelius, algeforskeren C. A. d'Agardh og filosofen F. E. Sibbern. Studiet er blevet brugt direkte til afbildning af de 8 personer på selve universitetsbilledet – på studiet har Henningsen allerede foretaget foryngelsen af Berzelius.

benhavn fra den 12te til den 17de Juli 1847. I Commission i den Gyldendalske Boghandling, 1849, digitaliseret i:
(<http://www.biodiversitylibrary.org/item/197177#page/5/mode/1up>)

Noter

1. Roskilde Bys Historie, 1998, s.270 gengiver billedet og redegør for udflugten. Forfatteren er tilsyneladende ikke klar over, at det drejer sig om en skitse, og at der er store forskelle til det færdige resultat.
2. Kraks blå Bog 1984 samt registerbind.
3. Københavns Universitet, 1980, s. 253f
4. Københavns Universitet. Konsistorium, Diverse kommissioner, Kommissionssager 1853-1895 15.10.01, pakke nr. 1222-01, læg med påskrift: Diverse kommissioner vedr. den kunstneriske udsmykning af Universitetets festsal 1868-1895. Rektors protokol 4/1 1895-23/2 1892. Acta Consistorii 6/2-13/3 1895. Alt i Rigsarkivet. Kundskabens huse. Kunst på Københavns universitet, 2002, s.99-108.
5. Aarskrift for Københavns Universitet, s. 282-5
6. Dan Ch. Christensen, s.920-941. Roskilde bys historie II, s. 270.
7. Ada Bruhn Hoffmeier, s. 309-311
8. Forhandlinger... 1849, s. 4-9
9. I flere artikler og værker nævnes datoen mandag 12. juli, en fejl, som vist skyldes Otto Andrup i Jul i Roskilde 1946 s. 3. Heri er der også andre unøjagtigheder.
10. Berlingske Tidende 15. juli 1847, Roskilde Avis 17. juli 1847 har et kortere referat, som tydeligvis er hentet fra Berlingske Tidende. Se også Roskilde Bys historie II s. 270. Dan Ch. Christensen s. 935-943 refererer såvel den videnskabelige konference som udflugten til Roskilde, som han daterer forkert til 12/7.
11. Syv fotografurere ... forsatsbladet

Fra skatteopkræver i Serampore til keglespiller i Roskilde

Frederik Emil Elberling og Harriet Anna Elberling

Af P. S. Ramanujam

Når man går ind på Gråbrødre kirkegård i Roskilde, lidt til venstre for midtergangen, finder man en lidt anonym gravsten med to navne – Frederik Emil Elberling og Anna Harriet Fiellerup.¹ Graven gemmer resterne af to mennesker med et bemærkelsesværdigt liv i Dansk Ostindien og Vestindien.

Harriet Anna Fjellerup

Harriet Annas historie begynder med Gowan Harrop, som var en engelsk købmand, der kom til Indien i 1760'erne. Han købte nogle små fragtskibe i Indien, og handlede med Aceh provinsen i Indonesien. I 1769 ansøgte han om at blive dansk resident i Porto Novo, en lille fiskerby nord fra den danske koloni Tranquebar. Han blev gift i Porto Novo og etablerede en 'bankesal' (dvs. pakhus) og solgte varer på det Dansk Ostindiske Kompagnis vegne. I midten af 1770'erne var der megen politisk turbulens i Sydindien med stridigheder mellem kolonimagterne England og Frankrig samt lokale magthavere – den anden britiske-Mysore krig,² Porto Novo plyndredes og Gowan Harrop og den hollandske resident, Topander blev taget til fange af den lokale fyrste Hyder Ali, men det lykkedes Harrops familie at flygte til Tranquebar. Harrop blev løsladt efter 1½ års fængsel og pinsler. På vej hjem til Tranquebar fik han at vide, at hans kone var død på grund af sorg, mens hans sad i fængsel. Trods sin store sorg bestemte Harrop sig for at leve videre for sin datters skyld.

Denne datter, Catherine Harrop blev i 1786 gift med capt. Johan Carl Wilhelm von Braun.^{3 4} De fik en datter, Catherina Elisabeth Braun, som i 1807 giftede sig med Hans Jacob Fjellerup.^{5 6} Derefter rejste parret til Serampore,⁷ en dansk handelsstation ved Kolkata [Calcutta] i Bengalen. Deres to første børn døde samme dag i 1817 af mæslinger, og bare fire dage efter rejste forældrene til Danmark. Men allerede i 1821 rejste familien atter tilbage til Indien, hvor Harriet Anna Fjellerup blev født d. 23 marts 1821 i Serampore. Rasmus Rask, den



P. S. Ramanujam født i Indien 1946, ph.d. i fysik, professor emeritus på Danmarks Tekniske Universitet (Risø). Han har i de sidste 8 år studeret og skrevet om de danske koloniers historie i Tranquebar og Serampore i Indien.

Elberlings gravsten på
Gråbrødre kirkegård,
Roskilde (foto: P. S.
Ramanujam).



Hans Jacob Fjellerup og
Catherina Elisabeth
Fjellerup.

berømte filolog, besøgte dem i Indien og noterer i sin dagbog d. 5. maj 1821: "Ieg hilste på Mad. Fjellerup". Og d. 11. maj; "drak The hos Mad. Fjellerup hvor Doktoren gav Fyrværkeri for den yngste Datters Fødselsdag."⁸ Den yngste datter var Harriet Anna Fjellerup.

Senere samme år rejste Hans Jacob Fjellerup til Peru for at tjene penge, og Catherina Elisabeth fulgte efter i 1827 med de to yngste døtre. Hans Jacob skriver i sin dagbog: "The youngest named Harriet I had never seen before, as she was born a fortnight after I had left India ... With what fatherly joy did I embrace this little six year old girl only those can feel who themselves are parents"⁹ Den anden datter, Louisa Augusta, var også med. Familien rejste hjem til Danmark i 1828 men videre tilbage til Indien allerede i 1830. Det er meget sandsynligt, at C. W. Eckersberg malede et portræt af Catherina Elisa-



Indiens kort fra 1795.
(Charles Joppen).

beth Fjellerup medens familien var i Danmark.¹⁰ Harriet Anna blev konfirmeret den 13. marts 1835 af Knud Eskild Møhl i Zions kirken i Tranquebar.¹¹ Bare et par måneder senere døde hendes far, Hans Jacob Fjellerup, 57 år gammel. Det var ved denne lejlighed Harriet Anna for første gang traf sin kommende mand, Frederik Emil Elberling. Folketællingen fra Tranquebar fra 1835 noterer, at Elisabeth Braun, enke efter faktor Fjellerup, 47 år gammel boede sammen med Harriet Anna på 14 år på Paradepladsens vestlige side.¹² Efter Hans Jacobs død rejste Catherina Elisabeth Fjellerup med datteren Harriet Anna til Balasore i nærheden af Calcutta, hvor den ældste datter Maria boede sammen med Thomas Campbell. Med på skibet var Frederik Emil Elberling.

Frederik Emil Elberling

Frederik Emil Elberling blev født den 29. juli 1804 på Christianshavn i København¹³ som søn af glarmester Vilhelm Georg Elberling og hustru Anne Margrethe Hoyermann. De var 4 sønner og 2 døtre i familien. Elberlings bedstefar, der også var glarmester, stammede fra Hannover, medens moderens familie kom fra Holsten. Elberling blev student i 1826, vandt universitets guldmedalje i 1829 og blev jurist i 1830. Han blev tilbudt et job som regeringssekretær i Serampore og drog af sted i 1834. Efter et par måneders ophold i Guldkysten sammen med de danske embedsmænd rejste han videre

Frederik Emil
Elberling.



til Indien. Han opholdt sig i først i Tranquebar i 3 måneder og kom til at arbejde sammen med regeringsråd Peder Hansen, der blev hans kollega i de næste mange år, selvom forholdet mellem dem aldrig var harmonisk. Elberling ankom til Serampore i august 1835.

Arbejdet som sekretær betød, at Elberling både var amtsforvalter og skatteopkræver. Der var en folketælling i Serampore i efteråret 1835, som Elberling var ansvarlig for. Han mente, at lister over folketællingen skal ledsages af oplysninger om de Indiske forhold. Det blev til en fuldstændig beskrivelse af hele kolonien. I en artikel i *Fædrelandet* i 1837 beskriver Elberling det danske Etablissement i Bengalen. Her fortæller Elberling, at Serampore var forpagtet i året 1759 for en årlig afgift af 1601 Sicca Rupier¹⁴ (ca. 175,000 nuværende danske kroner). Hele etablisementet udgjorde ca. 580 hektarer, hvoraf Serampore dækkede ca. 62 hektarer. "Efter herkomsten ere de 11,187 indbyggere i Serampore: 80 Europæere, 111 Ostindianere, 7 Armenianere, 202 Portugise-



re, 8892 Hinduer og 1895 Muselmænd. Hinduerene høre til 57 forskellige kaster...Endnu fortjener det at udhæves, at i Serampore ere 5 Missionairer, en Catholsk Præst, 49 Mahomedanske og Indiske Præster, 2 Astrologer, 16 Studenter, 34 Doktorer, 2 Drogister, 19 Jordemødre og 37 Skolemestre. Af offentlige Fruentimmer tælles der i Serampore 228.¹⁵

Skolevæsnet var i hænderne på missionær Joshua Marshman, fru Hannah Marshman og deres søn John Clark Marshman. I 1836 skrev Elberling en rapport til Kommercekollegiet i København om, hvordan undervisning foregik på skolerne.¹⁶ Elberling var også meget aktiv i etablering af et hospital i Serampore i 1836 og fungerede som kasserer, indtil kolonien blev solgt til England i 1845. I 1844 blev i alt 279 patienter behandlet på sygehuset.¹⁷

Frederiksnagore (Serampore) 1810, set fra floden. Til højre ses den af Ole Bie opførte Olafskirke. – Store skibe kunne ikke gå op til byen på grund af sandbanker i floden, og varerne måtte derfor transporteres videre med indfødte fartøjer (Nationalmuseet, København).



Sandsynligvis boede Harriet Anna med sin mor i det lille gule hus til venstre på billedet i Tranquebar. Billedet er fra Museet for Søfart, Helsingør.



Guvernørboligen i Frederiksnagore. Opført 1771 og regnedes for at være en af byens smukkeste Bygninger (Museet for Søfart, Helsingør).

I maj 1837 besøgte Elberling Balasore, hilste på Harriet Anna, og friede til hende. De blev gift den 8. juli samme år i den danske kirke i Serampore.¹⁸ Elberling var da 30 år gammel og Harriet Anna 16. Mellem 1839 og 1843 fik de 4 børn, i de næste 2 år endnu to piger, som blev døbt på ekspeditions-skibet Galathea, der på sin verdensomsejling netop ankrede op i Serampore i 1845. Om disse dåbshandlinger skriver Christian Thornam, en tegner på *Galathea*: "I søndags var der barnedåb ombord. Regeringsråd Elberling havde to børn, der blev døbt. Den ene kom til at hedde Emelie Galathea Elberling, den anden fik intet navn, thi det glemte pastor Hansen aldeles og blev meget flov, da vi sagde det til ham bagefter. Det er i det hele taget et underligt menneske, vor præst."¹⁹ Pigen kom til at hedde Ida Johanne.

I 1842 begyndte Elberling at samle og bearbejde stof til et system over de love, der var gældende i Bengalen. Hinduer og muslimer havde deres egne love, landet sine lokale love og englænderne deres egne love og alt dette skulle administreres af englænderne. Dette arbejde resulterede i "A treatise on inheritance, gift, will, sale and mortgage: With an introduction on the laws of the Bengal presidency" som Elberling blev færdig med i 1844, det eneste skrift af en dansk forfatter



St. Olavskirken i Serampore.

om indisk ret.²⁰ Peder Hansen var blevet guvernør for hele kolonien og fik ansvar for at afhænde de ostindiske etableringer til England. Overleveringen af kolonien fandt sted den 11. oktober 1845. Det var Elberling, der affattede dokumenterne vedrørende salg af Dansk Ostindien.²¹ Familien Elberling forlod nu Indien og rejste hjem til Danmark i begyndelsen af 1846. Med sig havde de en kasse med indiske sager til Nationalmuseet i København, hvor de er til skue den dag i dag. Elberling var glad for at rejse væk fra Indien: "Indvaanere udmærke sig forøvrigt ikke ved nogen Vindskibelighed; de Fleste ere dovne, og det er mere Nød end Lyst og Trang til Arbejde, som bringer dem til at udføre deres daglige Beskæftigelser. Saalænge Kaste-Væsenet existerer, vil nogen almindelig Vindskibelighed neppe kunne finde Sted."²²

Elberling i Dansk Vestindien

I begyndelsen af 1848 fik Harriet Anna og Frederik Emil deres syvende barn. I mellemtiden blev Peder Hansen, den tidlige guvernør over de dansk ostindiske besiddelser, ansat som kongelig kommissær til Dansk Vestindien. Her var der kaos, efter at Peter von Scholten havde erklæret slaverne for



En af genstandene fra Elberlings samling ("Den fløjtespillende Krishna"), Nationalmuseet, København.



Et billede fra Kongensgade, Christiansted, St. Croix (Det Kgl. Bibliotek, København).

at være emanciperede den 3. juli 1848. Elberling var ikke enig i Scholtens beslutning. Han noterer: "Hvor let ville det da ikke have været, dersom man straks havde anvendt kraftige midler, i stedet for underhandlinger og vrøvl (til at dæmpe oprøret)."²³ Der var en stor arbejdsløshed blandt de sorte. Peder Hansen skulle hjælpe med at bringe sagerne i orden derovre, og kolonialdirektør Peter Johan Gottfried Garlieb bad Elberling om at assistere Peder Hansen. Hvis Elberling afslog tilbuddet, risikerede han at miste sin pension uden at opnå anden ansættelse. Elberling blev tilbudt stillingen på de meget favorable vilkår, at han blev lønnet som regeringsråd, kun skulle opholde sig et år i Vestindien, og såfremt opholdet blev forlænget over et år, tilstodes der familien fri rejse frem og tilbage. Den 25. november 1848 ankom Elberling og Peder Hansen til St. Croix.

Den første sag, Elberling og Hansen gik i gang med, var en reorganisation af politivæsenet. St. Croix blev delt i tre distrikter, hver med en politimester og en assistent og et passende antal betjente, som skulle skabe et mere effektivt politi, som hurtigt kunne gribe ind i uroligheder og de sortes løsgængeri. Domfældelse skulle også gennemføres hurtigere. Disse provisoriske anordninger skabte en så heftig debat i Danmark, at Finansminister Sponneck måtte advare Hansen mod Elberling: denne optrådte med for "megen selvtilid

og egenrådighed, og tilsidesætter anlagte normer og derfor fremkalder sammenstød...Må jeg opfordre Dem til at holde ham i tømme, både hvad hans personlige, (og) Deres anseelse svækkende optræden angår."²⁴ *Fædrelandet* mente, at Peder Hansen ingen kontrol havde med Elberling, der "endog uden at påberåbe sig ordre, har foretaget handlinger og udfærdiget dokumenter, som synes at fordre generalguvernørens egen underskrift."²⁵

I begyndelsen af 1849 udarbejdede Elberling og Hansen en provisorisk anordning til at bestemme forholdene mellem landejendomsbesidderne og de fri arbejdere af landbefolkningen.²⁶ Anordningen bestod af reglementer for arbejdskontrakter, løn, arbejdstiden og retningslinjer for ekstrabetaling for arbejde i høsten, børnearbejde og om gravide og ammende kvinders rettigheder samt om pasning af syge børn.²⁷ Arbejdsreglementet sikrede den hvide planter arbejdskraft og den sorte landarbejder rimelige arbejds- og leveforhold i næsten 30 år. Elberling skrev: "I ethvert velordnet Samfund maa Befolkningens naturlige Frihed taale Indskrænkninger til Fordel for Samfundet i det hele: om disses Nødvendighed kan der ikke være nogen Tvivl eller Tvist, men vel om deres Udstrækning og Omfang. Man bør ikke, som Attorney-general paa Trinidad i Novbr. 1848 udtrykte sig i en Tale til den lovgivende Forsamling, tillade Negeren: "to go to the devil in his own way"; thi samfundet har ogsaa et Krav paa hans Arbeidskraft og Arbejdsdygtighed, og det menneskelige Samfund hviler paa den guddommelige Lov: i dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød. Man har derfor Ret til at formene Negerne at være Lediggængere."²⁸

I 1852 var der en heftig debat i Danmark om Dansk Vestindiens fremtidige tilknytningsforhold til moderlandet. Spørgsmålet var, om grundloven skulle gælde i kolonierne, og om kolonierne skulle repræsenteres i rigsdagen. Elberling syntes, at der skulle være en stærk guvernør, der kunne beskytte befolkningen "mod de mindre autoriteters og københavnske overgreb". Han skriver: "Den er givet til Trods for den hos alle Nationer, som besidde Colonier, indvundne Erfaring, at (kolonial) Regeringen ikke kan være i Moderlandet, men saavidt muligt bør være i Colonierne selv. Som man har saaet, saa har man høstet!". Ved nytårstid var der fest blandt de sorte. Elberling noterer: "Man bad om tilladelse til, at et udvalg måtte møde om aftenen i guvernementshuset. Det blev tilladt, og kl. 6 mødte "The Essence of Colonne"... De var klædte lige så smukt som vore baldamer, og de dan-

Frederik Emils bror, Carl Wilhelm Elberling, netop var blevet rektor på Roskilde Kathedralskole.

Elberling i Roskilde

Fra nu af blev Elberling bofast! Det er faktisk interessant med den imponerende rejseaktivitet, som både Elberling og hans svigerfader Fjellerup har udøvet med familier i årene 1807-1851.

I juli 1855 blev Emil Elberling udnævnt til herredsfoged



Elberling som kegle-spiller (Roskilde lokalarkiv).



Et portræt af Anna Elisabeth Sarauw f. Elberling malet af Constantin Hansen (med tilladelse fra Lars Aabo og Erik Sarauw Kristiansen).

for Ramsø-Tune herreder. Foruden Harriet Anna og Frederik Emil talte familien nu 10 børn (den ene, August Severin, døde den 15. maj 1853) og flyttede ind i distriktslæge Johan Henrik Seidelins hus på hjørnet af Støden og Lille Højbrøndsstræde.³¹ Efter de mange børnefødsler blev Harriet Anna svagere og svagere, og hun døde den 27. november 1859, 38 år gammel, efter at have født endnu et barn i 1856. Folketællingen fra 1870 viser, at Elberling boede på Støden med fem af sine børn.³²

Elberling blev valgt som medlem af Roskilde byråd i 1863 og 1869. Keglespil interesserede ham meget, og i 1868 anlagde han i sin have en keglebane, der samlede en del yngre mænd. Fanny Fang skriver: "I Elberlings Tid hedder det, fra dem der endnu er i Stand til at huske det, gik hans Have hegnet af Stengærder langs Strædet og op langs det nuværende Store Højbrøndstræde saa langt, som hele Bebyggelsen paa den søndre side af dette Stræde nu rækker, d. v. s. til Ejendommen Nr. 11 fra Blaagaardsstræde, hvis Have stødte op til Elberlings. Der var altsaa ingen smalle Steder hvad Pladsen angik. Intet under derfor, at Herredsfogeden kunde tillade sig paa egen Grund at have sin egen private Keglebane."³³

Den 6. juli 1874 lagde Elberling grundstenen til den nye kirke i Vindinge. I den anledning skrev Roskilde Tidende: "Guirlander vare anbragte om Kirkens Grund, og over selve Stedet, hvor den højtidelige Akt skulde foregaa, var rejst en Teltbygning. Provst Poulsen af Ejby talte om Kirkens Betydning for Menigheden, og Herredsfoged Elberling oplæste og nedlagde derpaa Grundstensdokumentet og en Sølvmønt med Kong Christian den Niendes Brystbillede. Mindebladet af Pergament blev indloddet i en Blykapsel. Strax efter samledes de Indbudte til Fællesmaaltid i Skolen, som var smykket med Blomster og Grønt, og her udbragtes en stor Del Skaaler, af hvilke vi skulle nævne Herredsfoged Elberlings for Kongen og Pastor Kruse, Rerslev, for Justitsraad Fris, der her som ved mange andre Lejligheder søgte at hygge og frede om Kirkebygninger."³⁴

Anna Elisabeth Sarauw f. Elberling

Frederik Emil Elberling døde den 9. maj 1880, 76 år gammel. Tre af Elberlings sønner udvandrede til Amerika, hvor de har efterladt en del Elberling'er.

Efter moderens tidlige død overtog Anna Elisabeth, den ældste datter sammen med den næstfølgende søster i rækken pasningen af de ti børn for faderen. Anna Elisabeth El-



berling blev gift med Carl Harald Sarauw og boede i Sorø.³⁵ Hun "lærte tidligt at brodere og fra barnsben fik på fingrene", skriver Christian Sarauw, et af Anne Elisabeths tipoldebørn.³⁶ Kun otte år gammel broderede hun en smuk balkjole til sin mor, Harriet Anna, på St. Croix. "De broderer jo så smukt, fru Sarauw. Vil de ikke være med til at stifte en broderi forretning", spurgte den berømte maler Constantin Hansen.³⁷ Hun etablerede broderiforretningen 'Boden' i Lille Købmagergade 63 i København sammen med Kristiane Konstantin-Hansen og Johanne Bindsbøll i 1873. "Anna Sarauws kunstneriske repertoire var ikke mindre end Constantin Hansens. Fra hendes hånd er til i dag bevaret op mod 2000 broderiforlæg og prikmønstre, forlæggene i bly eller pen er som regel håndkolorerede", skriver Christian Sarauw. Hendes Indiske forbindelser viste sig i hendes "forlæg til geometriske borter og spiralornamenter samt rosetter og liljer". I 1888 deltog hun sammen med broderihandelen i *Den Nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling*, hvor hun blev tildelt en medalje for en broderet æske. Lars Aabo skriver: "Som de øvrige varetog hun dels kunstbroderi, dels tegning og indsamlinger af mønstre i alle afskygninger til brug for forretningen. Også i arbejdsomhed har Anna Sarauw været en jævnbyrdig kompagniskabet."³⁸

Elberlings familiegrav
(foto: P. S. Ramanujam).

Afslutning

På gravstedet i Roskilde findes tre andre sten: For Ingeborg Elberling, som var født i Roskilde i 1856, for Emilie (Galathea) Elberling, der blev døbt på skibet *Galathea* i Calcutta og for Anna Harriet Lindhard, der var datter af Augusta Petrea Elberling. Mens Harriet Annas oldefar, Gowan Harrop, levede i 1760'erne, døde en af hendes oldebarn, Elisabeth Lindhard i 2014, 102 år gammel!

Det er præcis 100 år siden at Dansk Vestindien blev solgt til USA, og det er næsten 400 år (397 år præcis) siden, at den ældste Dansk koloni – Tranquebar – blev oprettet. Det er en stor ære, at kunne bidrage til Historiske Forening i Roskilde Amt med en artikel om to mennesker, som har været både i Dansk Ost- og Vestindien. En stor tak til Simon Rastén, Nationalmuseet, for Elberlings biografi og billedet, Lars Aabo og Erik Sarauw Kristiansen for billedet af Anna Elisabeth Sarauw. Billedet udkom i Haandarbejdets fremme, marts 2013. Billedet af Catherina Elisabeth Fjellerup er udgivet her med tilladelse fra Lauritz.com. Tak til Lokalhistorisk Arkiv, Roskilde og Eva Tønnesen, for billedet af Elberling, som kegle-spiller. Jeg takker Gorm Bruun Hansen for en hjælpende hånd med artiklen.

Noter

1. På gravstenen står "Anna Harriet Fjellerup", men i kirkebøgerne står hun som "Harriet Anna" (se note 4).
2. http://denstoredanske.dk/Geografi_og_historie/Sydasien/Sydasiens_historie_og_biografier/Hyder_Ali.
3. Johan Carl Wilhelm von Braun var født på Oldenburg i Holstein og var kaptajn ved de Trankebarske Artilleri Regiment (<http://www.dis-danmark.dk/forum/read.php?1,350702,463178>).
4. P. S. Ramanujam "Tranquebar Registers – Version 2", Saxo (2016) (https://www.saxo.com/dk/tranquebar-registers-version-2_pdf_9788740401776) gratis e-bog.
5. Hans Jacob Fjellerup var født i København og var ansat som faktor ved kolonien i Tranquebar (<http://www.dis-danmark.dk/forum/read.php?1,350702,463178>).
6. Note 4.
7. Også kendt som Frederiksnagore efter Frederik V. "Nagore" eller "nagar" betyder "by" i de fleste indiske sprog.
8. Rasmus Rasks dagbøger I, NKS 389 ek oktav, Det Kongelige Bibliotek, København.
9. "South American Journal of Hans Jakob Fjellerup", compiled by Peter Gerard Few.

10. Maleriet blev solgt på auktion hos Lauritz.com.
11. Se note 4.
12. Rigsarkivet, Rentekammer, Danske Afdeling, Tabelkommissionen, Folketælling Trankebar (1835).
13. "Sekretær Frederik Emil Elberlings erindringer (upubliceret)", Indleveret af Elberlings familie til Nationalmuseet, København.
14. En sicca rupie er omtrent 5 Mark 4 Rigsbankskilling.
15. Fr. E. Elberling, "Det Danske Etablissement i Bengalen", Fædrelandet, 29 juli 1837.
16. Erik Gøbel, "From Tranquebar to Serampore: Schools and College in Serampore. 1800-1845" i "Beyond Tranquebar – Grappling across cultural borders in South India", Ed. Esther Fihl & A. R. Venkatachala-pathy, Orient Blackswan (2014); Fr. E. Elberling, "Description of Serampore, its Population, Revenues, and Administration under the Danish Government", Calcutta (1874).
17. Rigsarkivet, Kommercekollegiet, Ostindiske Fags Sekretariat, Journalsager (1845) (Løbenr. 3296).
18. The Asiatic journal and monthly register for British and Foreign, India, China and Australasia, vol. xxiv (1837) s. 276.
19. Søren Koustrup, "Galatheas forunderlige rejse – Jordan Rundt 1845-1847", Lindhardt og Ringhof (2006).
20. Fr. E. Elberling, "A treatise on inheritance, gift, will, sale and mortgage: With an introduction on the laws of the Bengal presidency", Higginbotham, Madras (1856).
21. Om Elberlings person og især om hans virke som embedsmand i Serampore kan man læse mere i den nye danske kolonihistorie: Indien. Tranquebar, Serampore og Nicobarerne, red. af Niels Brimnes, 2017.
22. Note 13.
23. Note 13.
24. Verner Madsen, "Peder Hansen – en dansk koloniembedsmands historie", Odense Universitetsforlag (1984).
25. Note 23.
26. Arbejdsreglement, 26. januar 1849", http://www.vgskole.net/prosjekt/slavrute/general/octroi_dk.htm.
27. Note 23.
28. Frederik Emil Elberling, "De dansk-vestindiske Øer og deres Bestyrelse", C. A. Reitzels forlag (1862).
29. Note 13.
30. St. Croix folketælling: http://www.ddd.dda.dk/soeg_stcroix.asp.
31. F. Fang, "Keglespillerne i Elberlings have", "Jul i Roskilde" 1935-1939, Flensborgs Forlag (1940). Jeg takker Eva Tønnesen for oplysning og reference.
32. <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?bsid=54440#54440,11918923>.

33. Note 30.
34. <http://vorfrue-vindinge.dk/page/372/vindinge-kirke>.
35. På <http://www.kvinfo.dk/side/597/bio/1150/origin/170/> står at, Anna Elisabeth døde på Vissenbjerg; men Christian Sarauw skriver (se følgende note), at hun boede hos sin søn i Klampenborg indtil sin død og er begravet i Sorø.
36. Christian Sarauw, "Fra billedkunst til broderi: Omkring håndarbejdsforretningen "Konstantin-Hansen, Bindsbøll & Sarauw" 1873-1903", *Billedkunst*, årg. 8, 20-29 (2000).
37. Note 35.
38. Lars Aabo, "Boden: en legendarisk håndarbejdsforretning", *Haandarbejdetsfremme*, 2013, nr. 1, S. 4-9.

Pøbeloptøjer i Roskilde i 1861

Af Henrik Denman

Markedsdagen, der endte i optøjer

Mandag den 13. maj 1861 var en travlt dag i Roskilde. Det var markedsdag, og dagen forløb på mange måder som markedsdage plejede at gøre. Men det blev alligevel en dag, der kom til at adskille sig markant fra alle andre markedsdage. En stor gruppe mennesker gjorde nemlig oprør og jog en af byens indbyggere ud af byen.

Den forjagne var Dirckinck Friherre af Holmfeld – almindeligvis kendt som Constant Peter Dirckinck-Holmfeld -, der i 10 år havde boet i Roskilde. Han flyttede til byen i 1851, da han købte den tidligere vandkuranstalt Maglekilde, men hans ophold i byen fik en brat afslutning, da demonstranterne jog ham og familien på flugt ud af byen.

Hvad udløste så voldsomme begivenheder i den ellers stilfærdige provinsby? Og hvem var denne friherre af tysk afstamning, der havde udløst så stor vrede blandt byens indbyggere?

Biografierne om Dirckinck-Holmfeld har kun korte og stort set enslydende beskrivelser af hændelsen. Således kan man i *Dansk Biografisk Leksikon* læse, at den 13. maj 1861 "førte optøjer og ødelæggelse af hans bolig til at han måtte flygte fra Roskilde og bosætte sig i Hamburg."¹

Ser man på den lokalhistoriske litteratur, står der kun lidt om begivenheden. I *Roskilde Bys Historie* får vi en forklaring på, hvorfor byens vagtafdeling ikke kunne opretholde orden under det, der kaldes stormen på Maglekilde. Som baggrund får vi at vide, at baron Dirckinck-Holmfeld med familie boede i Roskilde i årene mellem de to slesvigske krige, og at den oppiskede nationalistiske stemning i denne periode førte til stormen på Maglekilde, hvor en gruppe af byens borgere kastede sten mod Maglekildes vinduer. Byens politimester kunne imidlertid ikke trække på vagtafdelingen for at afværge angrebet på Dirckinck-Holmfelds bolig, da de fleste medlemmer af den indsatte vagtafdeling selv deltog ivrigt i stenkasteriet.²

I det følgende vil jeg se nærmere på, hvad der faktisk skete i det hektiske døgn mellem den 13. og 14. maj 1861 og



Henrik Denman, uddannet journalist i 1983. BA i Litteraturvidenskab 2008. Har udgivet bibliografier om danske digtere. Artikler om litteraturhistoriske og lokalhistoriske emner.

Det eneste kendte portræt af Constant Peter Dirckinck-Holmfeld. Træsnittet blev brugt på forsiden af pjecen Beretning om Tumulten i Roeskilde, formentlig udgivet i 1861, og hvor der under portrættet står angivet: "Dirckinck-Holmfelds Portrait." Træsnittet er sandsynligvis udført efter et malet eller tegnet portræt, som dog er ukendt.



derefter søge efter forklaringer på, at provinsbyen Roskilde pludselig blev centrum for voldelige demonstrationer.

Lad os først rette opmærksomheden mod hovedpersonen, baron Dirckinck-Holmfeld, og hans vej til Roskilde.

Fra Tyskland til Danmark

Constant Peter Heinrich Maria Walpuris (1799-1880), som var hans fulde navn, blev født i byen Bocholt i Westfalen i Tyskland som ældste søn af en hollandsk søofficer, Arnold Christian Leopold von Holmfeldt og Anna Helene Holm. Faderen stammede fra en gammel hollandsk adelslægt og blev taget som engelsk krigsfange i 1797. Han måtte derefter leve i Tyskland på æresord, men flyttede senere til Danmark, hvor han i 1806 blev optaget i adelen og i 1828 fik navn og titel som Dirckinck, Friherre af Holmfeld.

Hans søn, Constant Dirckinck-Holmfeld, tilbragte sine barneår i Tyskland og kom først i 1813 til København, hvor han i 1818 blev færdig med sin juridiske eksamen. Efter et kort ophold i Kiel, der dengang hørte under det danske monarki, blev han ansat i det Tyske Kancelli i Kiel og i 1820 kammerjunker.

Han havde ambitioner om hurtigt at gøre karriere som embedsmand, men ambitionerne blev ikke indfriet, og han genoptog derefter studierne indenfor filosofi og statsvidenskab.

I denne periode påbegyndte han sit mangeårige forfatter-

skab med artikler og små skrifter om en række af tidens aktuelle politiske og filosofiske spørgsmål. I 1827 udgav han et retsfilosofisk skrift, *Om den aandelige Sandheds Anerkjendelse og Anvendelse i Livet*, og året efter skrev han om et ganske andet emne i skriftet *Om et Tilflugtssted for hjælpeløse, forladte Fruentimre*.

Han skrev med stor energi og kunne således i 1828-29 udgive to tyske afhandlinger om bl.a. nordisk mytologi. Han begyndte samtidig at skrive under flere pseudonymer, bl.a. C. Christianson og C. Imanuel.³

Dirckinck-Holmfelds stadig mere synlige tilstedeværelse i den offentlige debat må have påkaldt sig den danske konge Frederik 6.s opmærksomhed, for ved en kongelige beslutning blev han udnævnt til amtsskriver for Schwarzenbeck Amt i hertugdømmet Lauenborg, hvor han i 1831 fik titlen amtmand.

Forholdet til de øvrige embedsmænd, både overordnede og på samme niveau som ham selv, var vanskeligt, dels fordi han modsatte sit tidens udbredte bureaukrati og dels fordi hans synspunkter i flere politiske spørgsmål gik mod de fremherskende holdninger i statsadministrationen. Han var loyal helstatsmand og mente, at der skulle være plads til både den danske og tyske nationalitet i det danske monarki med et selvstændigt Slesvig som forbindende mellemed mellem Danmark og Holsten i en føderativ stat.⁴

Hans egensindige holdninger blev efterhånden for meget for den danske censur, som han i årene 1838-40 jævnligt havde sammenstød med. Han tog i 1840 juridisk doktorgrad i København, men tog sin afsked samme år for at koncentrere sig om sit forfatterskab.

Kongens pennefører

Han bosatte sig i København og fik et nært forhold til den nye konge, Christian 8. (konge 1838-48), der ønskede at knytte velskrivende personer til sig, som kunne støtte hans politik. Det store politiske spørgsmål var hertugdømmernes fremtid i forhold til kongeriget Danmark, hvor to opfattelser var gældende: Helstatspolitiken, der havde opbakning i konservative embedsmandskredse og i aristokratiet i både Danmark og Hertugdømmerne, som kæmpede for at bevare et samlet dansk monarki omfattende kongeriget Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenburg, og Ejderpolitikken, anført af de nationalliberale, der stillede krav om et Danmark til Ejderen.

I denne periode fik dagspressen en voksende indflydelse på folkestemningen, og kongen og regeringen var klar over, at samfundslivet krævede deres fulde opmærksomhed.

Dirckinck-Holmfeld havde som helstatsmand i disse år forbindelse med danske i Sønderjylland og kredsen af tysktalende, danske flensborgere, og han blev efterhånden et kendt ansigt i København. En lille hændelse i Tivoli i København vidner om, hvordan han tidligt kunne bringe sindene i kog i spørgsmålet om hertugdømmernes fremtid. I bladet *Den Constitutionelle* skrev forfatteren Fr. Barfod, at et par hundrede studenter en dag i juni havde forsamlet sig i Tivoli. De morede sig og dansede og var omgivet af mange tilskuere. Pludselig skete der noget:

”Af denne [menneskemasse] havde et enkelt Individ, den berygtede Baron Dirckinck, den Fripostighed at staa frem og bevidne Studenterne, at det glædede ham at see, at de, upaavirkede af visse gnavne Surmulere, bevarede den danske Ungdoms Særkjende, en frisk og gemytlig Munterhed. Da tog den slesvigske Student Refslund Ordet, og i Følelse af, hvad Ordsproget siger, at ”Alvor og Gammen kan godt tilsammen” sagde han, at, da Dirckinck havde fremhævet en enkelt Side Af den danske Folkekarakter, dens Munterhed, vilde han praktisk fremhæve en anden, dens Alvor, og kunde gjorde dette med et Par Ord af Ribe Avis.”⁵

Han læste op af avisen for de mange forsamlede, som råbte et rungende leve for formanden for Den Slesvigske Forening, Hans Nissen, der var modstander af det danske riges opløsning. Fr. Barfod tilføjer i sin avisartikel:

”Om Dirckinck næste Dag har bragt denne Affære til Kongen, skulde vi lade være usagt...”

Som det fremgår, var Dirckinck-Holmfeld allerede i begyndelsen af 1840-erne kendt for sit intime forhold til Christian 8.

Kongen fremlagde en plan om at etablere et tysk blad i hovedstaden, som havde til formål at meddele udlandet og de tyske provinser begreber, efterretninger og anskuelser, der kunne påvirke den offentlige mening. Placeringen i København havde den fordel, at det var lettere for kongen at styre. Bladet fik navnet *Beobachter am Sunde* og sættes i kursiv, der udkom fra 1845, og via redaktøren C.F.A. Ostwald fik Dirckinck-Holmfeld et tæt samarbejde med bladet, hvor det klare sigte var at gøre det til et loyalt regeringsorgan.⁶

Dirckinck-Holmfeld blev kongelig pennenfører, hvor hans journalistik var bestilt, accepteret og betalt af Christian 8.⁷

— Vi tillade os at henlede Publikums Opmærksomhed paa, at der om kort Tid vil udkomme en Statuette i Biscuit af



den saameget yndede Forfatter, der under sin lange Skribentvirksomhed har kjæmpet ligesaa meget for Danmark, som for Schleswig-Holstein. Baronet er i sin journalistiske Galla-Uniform.

Det satiriske ugeblad Corsaren bragte den 24. maj 1850 en karrikaturtegning af Dirckinck-Holmfeld med følgende tekst: "Vi tillade os at henlede Publikums Opmærksomhed paa, at der om kort Tid vil udkomme en Statuette i Biscuit af Dirckinck, den saameget yndede Forfatter, der under sin lange Skribentvirksomhed har kjæmpet ligesaa meget for Danmark, som for Schleswig-Holstein. Baronet er i sin journalistiske Galla-Uniform." Fra Poul Jensen: Presse, penge og politik, 1971, s. 231.

Hans forpligtelser som pennefører for de kongelige synspunkter førte i 1845 til, at han bosatte sig nær Hamborg for at få lettere adgang til den tyske presse. Han var modstander af den dansk-nationale retning, og han forsvarede et selvstændigt Slesvig som mellemlid mellem Danmark og Holsten. Han advarede kraftigt mod den stærke nationale og demokratiske bevægelse. I 1848, da treårskrigen 1848-51 indledtes, stillede han op til valg til den grundlovgivende Rigsforsamling i en københavnsk kreds, men uden at blive valgt.

Både i 1844 og 1848 fik Dirckinck-Holmfeld kendskab til Roskilde i forbindelse med stænderforsamlingerne. Han havde som skribent travlt med sit arbejde for kongen, og han havde en god indtjening for sit kongelige skribentarbejde⁸. Kongen fik rigeligt at se til, da man i 1844 samledes til stænderforsamlingerne for femte gang i Roskilde, hvor fronterne mellem regeringen og oppositionen blev trukket skarpt op.

De nationalliberale gjorde det i Roskilde klart, at de ikke var tilfredse med tilstanden i den forfatningsmæssige udvikling, og de skarpe krav fra de forskellige grupper i forsamlingerne viste med al tydelighed, at Christian 8. blev nødt til at forholde sig til stænderforsamlingernes debatter og forslag – og her spillede Dirckinck-Holmfeld en aktiv rolle.

Stænderforsamlingerne i Roskilde mødtes for sidste gang i 1848 og ophørte officielt med at fungere efter vedtagelsen af jungrundloven af 1849.

Dirckinck-Holmfeld kendte til Roskilde, hvor han bosatte sig med sin familie i 1851, men vi har ingen viden om, hvorfor han valgte at bo i Roskilde i stedet for f.eks. hovedstaden, som kunne være et mere oplagt valg.

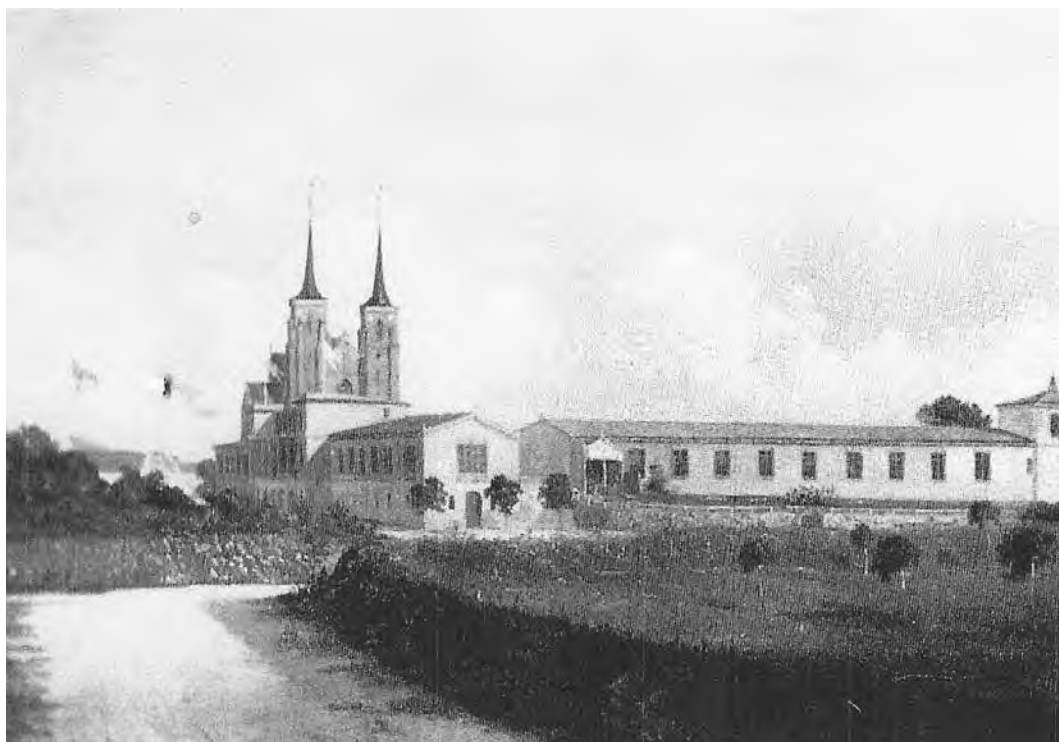
10 år i Roskilde

Dirckinck-Holmfeld var gift to gange: første gang med Anna Suzanne Kinckel (født 1799), der døde i 1836, og i 1837 giftede sig med Julie Vilhelmine Rothe (1813-77). Han blev ved ægteskabet økonomisk velstillet.⁹ Det var derfor muligt for ham i 1851 at købe Vandkuranstalten Maglekilde i Roskilde, som var lukket samme år blot fem år efter åbningen. Den var blevet indviet i 1846 og var opført på det sted, hvor den tidligere Maglekilde Papirfabrik havde ligget. Der kom aldrig tilstrækkeligt mange gæster til, at den stort anlagte vandkuranstalt kunne løbe rundt, og den lukkede i 1851 – samme år som Dirckinck-Holmfeld købte de forladte bygninger.

Familien flyttede ind under store forhold. Komplekset fyldte hele grunden mellem Lille Maglekildestræde og Fiolstræde og bestod af et firefløjet anlæg. Den fritliggende hovedbygning lå mellem kurhaven med facade og udsigt over engene og fjorden. Her lå restaurantsalen, to kabinetter og fire kamre. Vinkelret på hovedbygningen lå på hver side af den store gårdsplads to sidebygninger med værelser. Mod syd afgrænsedes gårdspladsen af et langt badehus med køkkener.¹⁰

Dirckinck-Holmfeld indrettede sig i de store bygninger på Maglekildebakken med et imponerende udsyn over fjorden og med en stor malerisamling, som han tillagde stor kunstnerisk værdi. Han ønskede også at blive kendt som kunstkender og kunstmæcen, men det lykkedes aldrig, da han foretrak at holde på pengene i stedet for at støtte kunstnere.

I Roskilde fortsatte Dirckinck-Holmfeld med at udsende småskrifter om mange forskellige emner, bl.a. frimureri og



den nykristelige, swedenborgske kirke¹¹ på De Vestindiske Øer, men også om emner, der havde betydeligt mere politisk sprængstof i sig. Han skrev om arvefølgesagen og bakkede varmt op om helstatspolitiken, som blev forfægtet af først Blume-ministeriet (27. januar 1852-21. april 1853) og derefter ministeriet Ørsted (21. april 1853-12. december 1854). I 1853 forsøgte han forgæves at blive valgt til Folketinget.

Det påkaldte sig betydelig opmærksomhed, da han i 1855 anonymt rettede et stærkt angreb på grevinde Danner. Han blev tiltalt for skriftet, men blev frifundet. En af hans levedsskildrere, Emil Elberling,¹² skriver, at han vedblev at fremsætte synspunkter, som gik på tværs af de herskende meninger, og han blev mere og mere bitter i sin debatform.¹³ Det medførte, at han i stigende grad blev skubbet ud i periferien af den offentlige debat på grund af det, mange opfattede som rabiate synspunkter, og samtidigt svækkede han styrken i sine debatindlæg, fordi han skrev i "en docerende Tone, skrev knudret og fyldte sine Skrifter med "filosofiske Kunstord"", som Emil Elberling formulerer det.

Harmen mod ham voksede støt og fik yderligere styrke, da han i begyndelsen af 1861 udsendte tre flyveskrifter mod regeringens optræden over for de holstenske stænder. Sagen

I 1845 etablerede en kreds af Roskilde-borgere et aktieselskab, der ville etablere en vandkuranstalt – inspireret af nye europæiske ideer om "det kolde, rindende vands lægende kraft". Hele bebyggelsen, som Dirckinck-Holmfeld købte i 1851 og boede indtil flugten i maj 1861.

blev ikke bedre af, at han fremførte sine synspunkter i indlæg i tyske blade – og det i en periode, hvor spørgsmålet om Slesvig-Holsten i den grad fyldte det politiske liv og den offentlige debat og resulterede i heftige konfrontationer.

For at forstå, hvad der fandt sted i Roskildes gader en oplyst majdag 1861, er det nødvendigt at sætte modstanden mod Dirckinck-Holmfeld ind i en tidsmæssig ramme.

Striden om hertugdømmerne

Omkring 1840 var den nationale konfrontation begyndt mellem den slesvig-holstenske og den danske bevægelse i Nord-slesvig, der krævede det danske sprog ligeberettiget med tysk i det sprogblandede Slesvig. Den fik støtte fra nationalliberale i Danmark, der ønskede et Danmark til Ejderen. Helstaten udgjordes af Danmark og hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg. I den nordlige del af Slesvig, som gik til Kongeåen, talte befolkningen dansk ude på landet, men ellers var hele området tysktalende og stærkt påvirket sydfra.

Da Frederik 7. overtog tronen i 1848, stod han med flere store udfordringer: En ny dansk styreform og det nationale dilemma om forholdet mellem kongeriget og hertugdømmerne. Man skulle også finde en løsning på det danske Nordslesvigs stilling i forhold til det store tyske flertal i Slesvig og Holsten.

Slesvig-holstenerne i hertugdømmerne ville løsrive sig. Inspireret af de europæiske revolutioner og udfordret af regeringsskiftet i København iværksatte slesvig-holstenske ledere i marts 1848 en opstand for at få indført demokrati i hertugdømmerne og blive forenet med Tyskland. Opstanden førte til krig med Danmark. I 1851-52 indgik den danske regering aftale med stormagterne om at ligestille alle dele af helstaten og ikke at knytte Slesvig nærmere til kongeriget. Fredsslutningen løste dog ikke det nationale problem, men lagde blot låg på det. De slesvigske krige satte en dansk nationalfølelse i gang, og der var bitre modsætninger, hvor de europæiske stormagter overvågede udviklingen for at sikre sig, at den europæiske magtbalance forblev uændret.

De nationalliberale ønskede den såkaldte Ejerpolitik, hvor Danmark og Slesvig blev slået sammen, mens Holsten skulle knyttes til Det Tyske Forbund som et uafhængigt tysk hertugdømme. De konservative stod for en helstatsordning, hvor Danmark skulle være en enhed, men delt i fire, hver med sin egen forfatning for de interne forhold, men med en fælles forfatning for finanser, forsvar og udenrigspolitik.

I årene efter den slesvigske krig var stemningen mellem

de to grupperinger endnu mere uforsonlig og uforstående, og debatten blev præget af en heftig, barsk og ofte hadsk retorik med stereotype fjendebilleder. Situationen og den offentlige debat blev skærpet af en strøm af både danske og tyske smædeskrifter – og blandt de mest ivrige debattører var Dirckinck-Holmfeld.

Modstanden mod Dirckinck-Holmfeld var nu blevet så stor, at det førte til oprør i Roskilde. Vi kan med baggrund i samtidige kilder kortlægge, hvad der egentlig skete den 13. maj 1861.

Markedsdag med optøjer

Det er muligt at følge begivenhedernes gang ved hjælp af tre kilder. Den lokale avis¹⁴ *Roeskilde Avis* gav en for samtiden fyldig dækning af begivenhederne i Roskilde, men som det var ganske normalt på den tid, var indlæggene i avisen usignerede. En anden kilde er en pjese, som blev udgivet anonymt i København med titlen *Beretning om Tumulten i Roeskilde den 13de Mai 1861*. Pjecen er formentlig udgivet samme år. Fælles for begge kilder er, at de er yderst kritiske over for Dirckinck-Holmfelds person og virke, så de må anses for at være partsindlæg.

Dirckinck-Holmfeld offentliggjorde også sin side af sagen. Han skrev om sagen i et slesvig-holstensk blad kort tid efter begivenheder havde fundet sted, og i 1879 beskrev han igen sagen grundigt i en bog, *Erfahrungen aus dem Rechts- und Staatsleben nach Aufzeichnungen*. I sagens natur er også hans bidrag et partsindlæg.

I lokalavisen kunne man den 11. maj 1861 læse en nyhed fra Tyskland, at der i Hamborg og Leipzig var udsendt et flyveskrift om Slesvig-Holsten-spørgsmålet, og roskildenserne fik den oplysning, at forfatteren var Baron Constant v. Dirckinck-Holmfeld, som avisen omtalte som "den skrivegale, reactionaire Baron fra Maglekilde".

Fem dage senere, torsdag den 16. maj, bragte avisen en artikel om nogle hændelser i Roskilde, der fandt sted om mandagen i samme uge. Ifølge avisen havde der i nogen tid været en voksende modstand mod Dirckinck-Holmfeld på grund af hans synspunkter i flere pjecer, han havde udsendt. Den opsparede uvilje mod ham resulterede i, at en gruppe mennesker efter dagens marked hen på aftenen havde forsamlet sig uden for hans bolig på Maglekilde. De havde kastet sten mod huset og smadret en del vinduer, og politiet havde ikke kunnet forhindre optøjerne.



Maglekilde Vandkuranstalt imponerende facade kunne ses langt op i 1900-tallet. Her boede Dirckinck-Holmfeld med sin kone og børn. Foto af Arthur Fang, u.å. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

Den lokale avis lagde sin egen holdning til sagen ind i artiklen:

”Skjøndt Baronen ved sin Færd selv har givet saa fuldstændig Anledning til at vække Forbriittelsen imod sig, maa en saadan Demonstration dog findes saameget mere beklagelig, som den ikke gaaer ud over Baronens alene men og over den uskyldige Familie.”

Avisen kunne videre oplyse, at der også om tirsdagen havde været optøjer, mens der onsdag aften, dagen før udgivelsen af avisen, havde været stille – ”og tør vi saaledes haabe, at den gamle Ro, som nu atter er tilveiebragt, ikke oftere vil blive forstyrret af lignende Optrin”.

I den større beretning om begivenhederne får vi at vide, at politiet den 13. maj havde fået underretning om, at ”der forestod en Katastrofe”, for der var kommet flere personer med toget til byen fra København, og de havde ifølge politiet i sinde at angribe Dirckinck-Holmfelds ejendom på Maglekilde.

Dirckinck-Holmfelds egen beretning

Dirckinck-Holmfeld fortalte mange år senere om sine indtryk fra optøjerne. I hovedtræk beskriver han det samme hændelsesforløb, som man kunne læse i lokalavisen få dage efter de fandt sted, men han har føjet flere detaljer til, som gør det værd at inddrage hans bidrag i forsøget på at klarlægge, hvad der egentlig skete.

Han havde i forårsmånederne i 1861 erfaret, at der var en voksende modstand mod ham, og at der var en hidsig modstand mod hans polemiske debatindlæg. Han fortæller, at han fik besked på at forholde sig roligt og forlade sig på, at det gemytlige danske folk – som han noterer sig – ville forholde sig i ro og ikke gribe til pøbeloptøjer. Han mente derfor, at han ikke havde nogen anelse om, hvad der forestod i Roskilde senere i 1861. Han forblev derfor på Maglekilde.

Hele sagen foruroligede ham imidlertid, og han kontaktede byens politimester, justitsråd Feddersen, for at undersøge, om han ville sørge for hjælp fra militæret for at hindre eventuelle uroligheder på markedsdage, som han var blevet advaret om. Feddersen forsikrede Dirckinck-Holmfeld om, at han ikke havde grund til bekymring.

”Der fandtes dengang ingen ret i kongeriget eller i hertugdømmerne, som ikke var tendentiøst forudindtaget, og som ikke tog parti mod mig for at gøre min patriotiske pligt,” lød hans klage over, at personer måske ville rette et korporligt angreb mod ham.¹⁵

Sjædrelandet.

Flaaden. Der er nu ogsaa udnævnt Chefer for de tre nye Krigsskibe, hvis Udrustning er paa Begyndt; til Chef for Linieskibet „Frederik den Sjette“ er udnævnt Orlogscapitain Gottlieb, til Chef for Fregatten „Ibeticus“ Orlogscapitain Meinerzh og til Chef for Hjultramfiskibet „Geiser“ Capitainlieutenant Frelisch.

Dødsfald. En af Landets dagligste og mest agtede Gæstlige, Sognepræsten i Høietaastrup, Lic. theol. J. K. Fenger, hvis pludselige Sygdom før nogle Aar siden vakte megen Sorg i en stor Kreds, er iqaar ogsaa ved Døden som Følge af hin Sygdom, der siden det første Anfald havde gjort ham umuligt at virke som tidligere. (B. T.)

Baron Constant v. Dirckinck-Holmfeld. I følge „Aftn. Zeit.“ er, bedder det i „Danmark“, i Hamborg og Virsig udkommet et Glyceritrit, betitlet: „Maasleffs Tilførsel, commenteret af Baron C. v. Dirckinck-Holmfeld“ (den frivagale, reactionaire Baron fra Maglekilde). Efter Forfatterens Mening er det Galls Politisk, at han selv gjør sig Umage for ligoverfor Stormagterne og fremfaldne Skin of, at han har givet efter, ligevner for Danmark, at han ikke giver efter. Derfor kommer hans „cavillerende, robuste, undervundne (sviifige) Fremgangsmaade, den tilhøllede, dobbeltvægede, verside, usunde Politisk“. Glyceritrit-Forfatteren besvolder Hall for at ville have brugt Maasleff som „Medfob for den Persidi, han vilde udeve med Stænderne“, og for „ovenikjebt at have villet mpsificere det engelske Ministerium“. Til Slutning bedder det: „I Danmark er i de forskellige Partikredse ethvert Spør af virkelig Kredsøvelse for længe siden udryddet, og man har paa dansk Side aabenbart ingen Anelse om den Kredsøvelse, som er fremherskende i Holsteen, og fornemlig i en saadan Forsamling som Stændernes“!!! — Naar man i tviste Blade læser, at en „Steinw. Felskeiner“ som heer iblandt og er omgivet af sine Eigefindede, — finda sin Feiueelse i at udføre sin bitter sledvigholsteenske Galde imod de i Danmark bestende Partikredse — da lægger man kun liden Vægt paa saadanne magtesløse Udbrud, — men at en Mand, der lever og heer i Danmark, her i gamle Nordskilde, besætter sig med igjennem den tviste Presse, at udsætte sine anti-danske Sympathier imod vort Fædreland, da bærer dette unægtelig Spør af en temmelig stor Partion Forskud, der kunde betragtes paa følgende Maade:

byerne. Gjaasigværet i Middelfart har indledt sendt Baronen sit fæstle Strift tilbage, ledsaget af en Skrivelse, der indeholder nogle drøve Ord, men tillige udnævner Baronen — til Riddet af det Peteroldenborgske Huset for“!

I Kestved indvæde 19 navngivne Mand fra Vand og Kjøbstad til et veltilst Møde den 11te Mai, hvor der vil blive gjort Forslag til en Tilslidsadresse til Regeringen.

Fællig Modtagelse. Den 1ste d. Af. 2 Eftermiddag, ankom, ifølge „Holdske Avis“, Bjertsgaards Cler, Kammerherre og Amtmand Bornemann med Frue, efter to Mars Ruse i Ulandet, til Hjemmet, 130 Gædebevere, Gaard- og Hundemand samt de i Sagnet bevende Selveiere, havde i Forning ladet en Hæropst opføre udfor Indfjorden. Ved Ankomsten blev Herrelaget modtaget med en Tale af Sognfoged Hans Jensen: et Vers blev afsunget og et „Leve“ udbragt af den sersamlende Mandat, hvorefter Kammerherren talte. Et Par Timer derefter begav en Deputation af fire af de ældste Gædebevere, med Kammerherre, Amtmand Plogen i Eriksen, sig op til Hjemmet, og erenotte fra 130 Gædebevere en meget smukt forarbejdet Solhyocel, hvorefter Modtageren troede ud og talte den store Forsamling, hvilket atter bevaredes med et „Leve“.

Et nyt Ugeblad og en ny Forfatter. Atter er vor Bladliteratur bleven forøget. Det nye Fæstet er dog saa godt som erklærende i sit Slags, det nemlig er et Bornesblad, hvorfor det ogsaa bærer Titlen: „Bornevennen“. Bladet redigeres og udgives af en Skolelærer Nielsen, som dermed har til Hensigt at vække Interesse hos Børn, navnlig Almuesbørn. Uagtet vi ikke neiere Ijende Hr. Nielsen, moae vi dog tilføje, at han i de udkomne Numre af Bladet har gjort sig Umage for at levere et for Børn afsædet, hjerteligt og livligt Indhold, hvorfor vi ogsaa vilde ønske, at Bladet maa faae en stor Udbredelse, som er nødvendig, hvis det skal opnaae sin Hensigt, at vække Interesse hos Børn i Almindelighed. — En hidtil ukjendt Forfatter, kaldende sig R. A. Torsløff, optræder deri med en lille Fortælling „De fattige Børns Tilværelse“. Uagtet man af dette lille Arbejde seer, at Forfatteren ikke besvolder den nødvendige Drevelse til at bevæge sig i Sproget, saa indeholder det dog et saa smukt Billede og vidner om en saa rigtig Phantasi, at man maaskee nok tør vente sig noget af denne Forfatter. (H. A.)

Det Igl. Theater. Repertoiret for næste Uge er forsløst følgende: Løvedag: Mandag:

Forsiden på Roeskilde Avis lørdag den 11. maj 1861, altså to dage inden optøjerne mod Dirck-Holmfeld fandt sted ved han bolig Maglekilde. Artiklen har overskriften “Baron Constant v. Dirckinck-Holmfeld”, og få linjer nede i artiklen skriver den anonyme skribent i en parentes: “den skrivogale, reactionaire Baron fra Maglekilde.”

Det skulle vise sig, at rygterne om demonstrationer i Roskilde talte sandt. Dirckinck-Holmfeld giver i sin beretning en både detaljeret og malende beskrivelse af hændelsesforløbet, som jeg her vælger at bringe i fuld længde (min oversættelse):

“40 politiske agitatorer blev sendt fra hovedstaden til Roskilde på markedsdagen den 13. maj 1861 for at opildne masserne til patriotisk hævn mod landsforræderen, og det

skete med politiets forståelse. Forsamlingen brølede hævn-gerrigt gennem byen med spiritus og gadesang og viftede med avisartikler og billeder for at lynche danskerfjenden under overværelse af ophidsede tilskuere. På den baggrund kan man ikke forbavses over resultatet.

Kl. 9 om aftenen omringede et par tusinde folkehyæner min bolig og bombarderede huset fra alle sider med brosten. Huset målte 130 fod langs facaden og 200 fod langs siderne. Forsamlingen ventede på, om jeg skulle flygte. Det stod klart for mig, at ethvert forsøg på at redde mig forbi stenkasterne ville være den sikre død, og at mit liv afhang af, om folk fulgte anførerens opfordring: "Træng ikke ind i huset, for det vil give indtryk af forsætligt mord".

Jeg krøb sammen ved et hjørne af huset, hvor de tusindvis af sten var blevet kastet, indtil den trætte menneskeskare trak sig tilbage tidligt om morgenen. Da jeg så politimesteren, åbnede jeg døren: "Jeg må væk, det gælder mit liv". Han sagde: "Jeg kan ikke fjerne Dem, det er Deres egen sag". Han så, at vejen var fuld af mennesker, der ville fange mig under flugten, så han lagde en plan for at skaffe mig væk. [...] Smøgen bag mit hus blev afspærret, og jeg blev fragtet i borgmesterens vogn iklædt rektorens tøj, der gjorde mig uigenkendelig, to mil til en mellemstation og derfra via Korsør til Holsten."¹⁶

Den spektakulære flugt forløb således uden videre skrammer, gennemført med politimesterens hjælp og ved at krybe over havemuren og gærderne på den anden side af den ophidsede gruppe og snige sig hen til en vogn og flygte fra Roskilde. Han tog til Korsør, hvor han kunne færdes uden at vække opsigt, og senere tilsluttede hans familie sig ham.

Hårde beskyldninger

Selv om der påny var bragt ro i den lille købstad, var sagen dog langt fra slut, og det var en sag, som man kunne læse om i både dansk og tysk presse.

Dirckinck-Holmfeldt valgte at give sin udlægning af sagen kort tid efter i et slesvig-holstensk blad, og det provokerede redaktøren af *Roeskilde Avis* så meget, at han den 23. maj valgte at gengive hovedpunkterne fra Dirckinck-Holmfelds artikel.

Som indledning til referatet af baronens syn på sagen valgte den lokale redaktør dog at give sagen et par ord med på vejen, idet Dirckinck-Holmfelds indlæg "er saa gemeent og løgnagtigt som Noget, der hidtil er kommet fra denne Forfatters smudsige Pen; men det er dog paa den anden Side



Kort over Maglekilde Vandkuranstalt med tilliggende. Udført i 1851, da Dirckinck-Holmfeld købte bygningerne. Roskilde lokalhistoriske Arkiv.

ikke uden en komisk Virkning, da Baronens af Glasskaarene fra Maglekilde danner sig en Piedestal”.

Det fremgår, at Dirckinck-Holmfeld i sin artikel havde fremsat det synspunkt, at pressefriheden i denne periode var blevet så stor, at han forudså, at befolkningen ville blive så ophidset af at læse og høre de skarpe synspunkter om tidens aktuelle spørgsmål, at det til sidst måtte ende med optøjer som det skete i Roskilde.

Dirckinck-Holmfeld mente, at bladene ikke tog hans synspunkter alvorligt, og han anklagede således bl.a. *Berlingske Tidende* for at opfordre “Folket til at øve Justits paa mig”. Ikke nok med det, men i politiske foreninger ønskede man “at bryde Staven over mig og mine Skrifter”.

Der ligger en anklage af sammensværgelse bag Dirckinck-Holmfelds syn på sagen, idet han var overbevist om, at en række politiske foreninger stod bag optøjerne i Roskilde. Han slutter med at udtrykke sin taknemmelighed over, at optøjerne ikke fik alvorligere konsekvenser:

“Først og fremmest maa jeg opsende min Tak til Forsynet, som paa en paafaldende Maade beskyttede mig, idet ingen af de mange tunge Stene saarede nogen Beboer af Huset, endskjøndt der strax, hvor en Lysstraale røbede Menneskers Nærhed, kastedes flere Stene i denne Retning, endog over Taget, saa at de slog Vinduesruder indenfor itu over vore Hoveder. Dernæst maa jeg takke for en i et saadant Tilfælde næsten overnaturlig Sindsro, der havde grebet endogsaa de qvindelige Beboere, som om de blot var Vidne til et skrækeligt Skuespil udenfor.”

I Roskilde og hovedstaden så man ganske anderledes på sagen. I pjecen om oprøret i Roskilde beskriver forfatteren helt overordnet, hvad Dirckinck-Holmfeld havde gjort sig skyldig i:

”Der gives Forbrydelser, som de borgerlige Love ikke kunne ramme og som dog forbitte Samfundslivet, netop fordi Udøveren af slige Forbrydelser med fræk Pande og uantastet af Loven kan blande sig i agtede Folks Selskab og ustraffet vedblive sine skjændige Bestræbelser. Naar Folket da til sidst opirres og tager sig selv tilrette for at straffe vedkommende Individ, naar det behandler ham som staaende udenfor Loven, da kan der vel ikke gives det Medhold heri, men undskyldeligt er det, og man burde ikke alt for strengt straffe den, der er behjælpelig med at fordrive slige for hele Nationen skadelige Udyr.”¹⁷

Pjecens forfatter fortæller flere af de kritikpunkter, der var rejst mod Dirckinck-Holmfeld, og som endte i optøjerne i Roskilde, og forfatteren mener også at vide, at de fleste borgere i byen sikkert ville ønske, at baronens rejse måtte blive af længere varighed.

Opholdet blev rigtignok af længere varighed, for han vendte aldrig tilbage til Roskilde, men levede resten af livet i Tyskland.

Han bosatte sig i Hamborg, hvor han fortsatte sin skribentvirksomhed og fastholdt sin store interesse for den politiske udvikling i Danmark. Efter Frederik 7.s død forsvarede han således Christian 9.s arveret til hertugdømmerne og deres forbindelse med Danmark, og i forsommeren 1870, da den fransk-tyske krig var under opsejling, advarede han den danske regering mod at deltage i krigen, der endte med fransk nederlag til Preussen under Otto von Bismarck og oprettelsen af Det Tyske Kejserrige.

Dirckinck-Holmfeld døde i Pinneberg nord for Hamborg den 3. juni 1880.

Sidespring og sagen mod møllere

Følger man kilderne, var der flere årsager til den hadefulde stemning, der rettede sig mod Dirckinck-Holmfeld – et par lokale sager med rygter om sidespring med en ung kvinde og forsøg på at ramme lokale mølleejere på deres levebrød, og så var der den helt afgørende sag, hans polemiske indlæg om tidens helt store spørgsmål om hertugdømmernes fremtidige forhold til Danmark.

Pjecen om sagens forløb viderebringer de to lokale anklager, der stødte lokalbefolkningen på manchetterne.

Dirckinck-Holmfeld anklagedes for at have haft et forhold til en embedsmands datter i København. Dirckinck-Holmfeld skulle angiveligt have accepteret, at han måtte op-

give forholdet, da han var gift, men det vidste den unge kvinde ikke noget om, så han fortsatte sit udenomsægteskabelige forhold. Det gik så vidt, at han måtte love at gifte sig med hende, for at det hele ikke skulle ende i en skandale. Men det gik ifølge pjecen helt anderledes:

”Følgen heraf var Vanære for den stakkels Pige; hun nedkom med et Barn, og den gamle Fader gik i Jorden af Sorg over sin Datters Skjændsel, da Baronens naturligviis ikke gjorde ringeste Mine til paa nogen Made at gjøre sin Pligt og Ære fyldest ved at bevare Pigens Rygte.”¹⁸

Vi får videre at vide, at han lod hånt om faderens død, og da pigen stod ganske alene, bragte han hende til Maglekilde i Roskilde, hvor hun kunne bo under samme tag som hans kone. Da han flygtede fra Roskilde, lod han ifølge pjecen igen pigen i stikken, og det gav forfatteren anledning til følgende moralske udfald:

”Nu staaer hun ene, Moder til sit Barn, uden Støtte i Verden, forladt og et sørgeligt Offer for sin Kjærlighed til en Person, som ikke var en trofast dansk Piges Kjærtegn værdig. Vee over den Elendige! Hans Straf vil ikke udeblive.”

Den anden sag af lokalt tilsnit drejede sig om nogle lokale mølleejere. Maglekilde leverede vand til fem vandmøller på vej mod fjorden, og som pjecen ganske fornuftigt påpeger, så ville møllejerne hurtigt blive brødløse, hvis de ikke havde adgang til vand. Dirckinck-Holmfelds brøde bestod angiveligt i, at han ledte vandet ind over sine egne jorder, og det førte til, at vandet ophørte med at passere møllerne. Møllejerne anlagde sag, og Dirckinck-Holmfeld måtte betale erstatning og igen føre vandet forbi møllerne.

Hvor kritisable de to sager end kunne siges at være, var de næppe alene tilstrækkeligt store til at kunne føre til optøjer i Roskilde med stenkast mod Dirckinck-Holmfelds ejendom og med det resultat, at han måtte flygte fra byen.

Der lå noget andet og mere bag – og det handlede om den tids storpolitik.

Den helt afgørende årsag til, at Dirckinck-Holmfeld påkaldte sig så stor vrede og i kredse var en direkte hadeperson, er spørgsmålet om hertugdømmernes fremtidige tilknytning til Danmark. Dirckinck-Holmfeld blandede sig gerne i debatten, han fremstod som en provokatør, og kritikken haglede ned over ham i forsamlinger, på møder og i bladene. I sagen om Dirckinck-Holmfeld var der tale om et sjældent forsøg på at lade gadens parlament straffe en borger i Danmark for hans politiske synspunkter.

Afslutning

I sagen om optøjerne i Roskilde i 1861 ved vi ganske meget. Flere kilder giver hver især brikker til at samle puslespillet om, hvad der egentlig skete, og ikke mindst hvorfor de voldsomme begivenheder overhovedet opstod.

Constant Dirckinck-Holmfelds liv er velbelyst, og der tegner sig et billede af en samfundsdebattør, der var bidsk, polemisk, uforsonlig, vidende, men samtidig knudret i sin stil. Dette til trods vidste alle betydende deltagere i striden om tidens store spørgsmål, kongerigets fremtid, hvem Dirckinck-Holmfeld var.

At han var direkte og polemisk i sin stil var der intet usædvanligt i. Debatkulturen i midten af 1800-tallet var ofte meget udfordrende og uden omsvøb. Den konsensusøgende debattør havde ikke stor plads. Alligevel påkaldte Dirckinck-Holmfeld sig større modstand end de fleste, og noget usædvanligt udmøntede modstanden mod ham sig i demonstrationer og optøjer, der på samtiden må have virket ganske overvældende.

Vi ved ikke, hvorfor Dirckinck-Holmfeld valgte at bosætte sig i netop Roskilde. Han havde så vidt vides ingen tilknytning til byen og havde ingen bekendte, der kunne give ham anledning til at slå sig ned i Roskilde. Selv om han slog sig ned uden for København, hvor mange af samtidens politikere og debattører boede og opholdt sig, var Roskilde dog ikke længe væk, end at demonstranter forholdsvis nemt kunne tage toget og nå frem til demonstrationer senere på dagen.

Den store diskussion om de nationale spørgsmål blev især ført i København og i hertugdømmerne, men der er ingen tvivl om, at borgerne i Roskilde og andre provinsbyer har fulgt med i debatten. Når man læser i Roskildes lokale avis, kan man konstatere, at læserne er blevet vel informeret om udviklingen på den politiske scene i både ind og udland, også selv om informationerne blev bragt med nogle dages forsinkelse. Der er således heller ingen tvivl om, avisens redaktør og andre borgere med politisk interesse har haft et ganske grundigt kendskab til den stemning, der omgærdede Dirckinck-Holmfeld.

Optøjerne i Roskilde var næppe begivenheder, der alene udsprang fra nogle Roskildeborgeres midte. Vi ved ikke, om initiativet er kommet fra København, men meget tyder på, at deltagerne i demonstrationerne ved Maglekilde har været en blanding af lokale borgere og tilrejsende. Sagen om Dirckinck-

Holmfeld viser dog først og fremmest, hvor uforsonlig striden om hertugdømmernes fremtid var, og optøjerne i Roskilde den 13. maj 1861 er et helt usædvanligt eksempel på, hvordan et stort, nationalt spørgsmål kunne komme alvorligt til udtryk i et lokalt samfund.

Litteratur

- [Anom]: *Beretning om Tumulten i Roeskilde den 13de Mai 1861*. 7 sider. København u.å.
- Clausen, H.P. i: *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., bd. 3, s. 645-46. København 1979.
- Den Constitutionelle* nr. 183 1844 for 1. juli 1844.
- Denman, Henrik: "På kurbad i Roskilde". *Jul i Roskilde* 2016, s. 24-26.
- Elberling, Emil i: *Dansk Biografisk Leksikon* 1. udg., bd. 4, s. 276-79. København 1890.
- E[lberling], E[mil] i: *Salmonsens Konversationsleksikon* 2. udg., bd. 6, s. 211. København 1918.
- Erslew, Th. H. i: *Almindeligt Forfatter-Lexicon*, bd. 1, s. 371-74. København 1858, 2. opl. 1963.
- Dahl, Flemming i: *Dansk Biografisk Leksikon*, bd. 6, s. 24-27. København 1935.
- Dirckinck-Holmfeld, Constant: *Erfahrungen aus dem Rechts- und Staatsleben nach Aufzeichnungen*. København 1879.
- Roeskilde Avis* maj 1861.
- Hvidt, Kristian: Det folkelige gennembrud. Olaf Olsen (red.): *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie*, bd. 11. København 2004.
- Jensen, Poul: *Presse, penge & politik 1839-48*. København 1971.
- Karlsson, Per i: *Roskilde Bys Historie*, bd. 3, s. 181. Roskilde 1998.

Noter

1. Dansk Biografisk Leksikon, 1979, bd. 3, s. 646.
2. Roskilde Bys Historie, 1998, bd. 3, s. 181.
3. Salmonsens Konversationsleksikon, 1918, bd. 6, s. 211.
4. Dansk Biografisk Leksikon, 1979, bd. 3, s. 645.
5. Den Constitutionelle nr. 183 1844 for 1. juli 1844.
6. Poul Jensen, 1971, s. 170. Se også Dansk Biografisk Leksikon, 1979, bd. 3, s. 645.
7. Poul Jensen, 1971, s. 180.
8. Poul Jensen har beregnet, at Dirckinck-Holmfeld fra 1840 modtog 1200 rbd. Årligt, og at hans samlede indtægt i årene 1840-18 skønsmæssigt var 14.500 rbd.
9. Dansk Biografisk Leksikon, 1979, bd. 3, s. 646.
10. Jul i Roskilde, 2016, s. 24-26.

11. Grundlagt ud fra den svenske naturforsker Emanuel Swedenborgs (1688-1772) religiøse oplevelser, og Dirckinck-Holmfeld interesserede sig for den mystik, som bl.a. Swedenborg beskrev.
12. Hans fulde navn er Frederik Emil Elberling (1804-80), var herredsfo-ged og medlem af Roskilde byråd i 1863 og 1869. Læs mere om Emil Elberling i P.S. Ramanujams artikel "Fra skatteopkræver i Serampore til keglespiller i Roskilde" i denne årbog.
13. Dansk Biografisk Leksikon, 1890, bd. 4, s. 278.
14. Avisen kendes som Roeskilde Avis. Den bar dog også under navnet Gl. Roeskilde Amts og Avertissements Tidende.
15. Dirckinck-Holmfeld, 1879, s. 9.
16. Dirckinck-Holmfeld, 1879, s. 10. Min oversættelse.
17. Beretning, 1861, s. 3.
18. Beretning, 1861, s. 4.